

”Ihmissyöjä talossa!”

Kulttuurinen kolonialismi lastenkirjassa *Makkosten musta Momo* (1953)

Amanda Alanissi

Kandidaatintutkielma

Historian ja arkeologian tutkinto-ohjelma, historia

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Huhtikuu 2026

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä

Kandidaatintutkielma

Historian ja arkeologian tutkinto-ohjelma, historia

Amanda Alanissi

”Ihmissyöjä talossa!” – Kulttuurinen kolonialismi lastenkirjassa *Makkosten musta Momo* (1953)

Sivumäärät: tutkielma 34 sivua, 3 liitesivua

Kandidaatintutkielmassani perehdyn ruotsalaisen lastenkirjailija Karl-Aage Schwartzkopfin kirjoittamaan ja kirjankustantamo Gummeruksen vuonna 1953 suomeksi julkaisemaan lastenkirjaan *Makkosten musta Momo*. Tutkielmassani tarkastelen, miten teos ilmentää kulttuurista kolonialismia. Tutkin afrikkalaisstereotyyppien kautta, miten afrikkalaiset kirjassa esitetään ja miten päähenkilö Momon ja afrikkalaisten toiseus rakentuu kirjan tekstissä. Tutkin lisäksi teoksen kuvitusta ja sen eksotisoivaa tapaa esittää afrikkalaiset. Lisäksi pohdin, miten teoksen suomennos ilmentää aikansa länsimaalaista tietoutta Afrikasta ja afrikkalaisista, ja pohjustan tätä liittämällä teoksen aikansa Suomen laajempiin kulttuurisiin ja yhteiskunnallisiin asenteisiin.

Perehdyn alkuperäisaineistoon jälkikoloniaalisen tutkimuksen ja diskurssianalyysin menetelmin. Jälkikoloniaalista tutkimusotetta hyödyntäen luen teosta kiinnittäen huomiota erityisesti länsimaisen ajattelun rakenteisiin ja diskursseihin. Diskurssianalyysin avulla tarkastelen teoksessa luotuja merkityksiä afrikkalaisista.

Havaintoni on, että *Makkosten musta Momo* jatkaa rotukuvastoista tuttua perinnettä esittäen afrikkalaiset stereotyyppisesti. Momon hahmossa yhdistyvät tietyt roolit, joita afrikkalaisille on länsimaisessa viihteessä annettu: orjahahmo, klovnit ja alkuasukas. Teos rakentuu kolonialistisen diskurssin pohjalle, mutta se on pyrkinyt myös osaltaan viestimään, että ”rotujen” välinen harmonia on ennakkoluuloista huolimatta mahdollista.

Avainsanat: Makkosten musta Momo, kulttuurinen kolonialismi, lastenkirjallisuus, Afrika, afrikkalaiset, Karl-Aage Schwartzkopf

Sisällysluettelo

1	Johdanto	4
1.1	Lähtökohdat	4
1.2	Alkuperäisaineisto ja tutkimuskysymys	5
1.3	Tutkimusmenetelmä ja tutkimuskirjallisuus	8
2	Lastenkirjojen Afrikka	11
2.1	Afrikka ja afrikkalaiset lastenkirjallisuudessa	11
2.2	<i>Makkosten mustan Momon maailma</i>	14
3	Koloniaaliset piirteet <i>Makkosten mustassa Momossa</i>	19
3.1	Momon toiseus ja afrikkalaisstereotyypit	19
3.2	Kirjan kuvitus ja afrikkalainen eksotiikka	25
4	Lopuksi	29
	Lähteet	31
	Liitteet	35
	Liite 1.	35
	Liite 2.	36
	Liite 3.	37

1 Johdanto

1.1 Lähtökohdat

Momo oli ilmeellisen näköinen. Hän oli tosiaankin sysimusta. Ei valkeata pilkkua missään, silmänvalkuaisia lukuun ottamatta. Vyötäisillään hänellä oli kaislahame ja hartioillaan leopardintalja. Toisella käsivarrellaan hän kantoi köynnöskasveista punottua koria ja toisessa kädessään hänellä oli pitkä, terävä keihäs. Hän seiso i aivan liikahtamatta ja tuijotti vain isä Makkosen vatsaa, joka pullisteli liivin alla.¹

Ruotsalaisen lastenkirjailija Karl-Aage Schwartzkopfin (1920–2009) kirjoittamassa ja kulttuuritoimittaja Anja Penttisen (1924–2010) suomentamassa lastenkirjassa *Makkosten musta Momo* (1953) helsinkiläinen Makkosten perhe saa järjestyttäviä uutisia elefantinnahkaisen kirjeen muodossa: heille on saapumassa kotiapulainen suoraan pimeimmästä Afrikasta. Äiti Makkosen Oskari-veli on Afrikassa elefanteja metsästävässä, ja on sieltä löytänyt siskonsa perheelle sopivan kotiapulaisen, nuoren Momo-tytön. Perhe kuitenkin järkyttyy, kun he kuulevat Momon olevan ihmissyöjä.

Momon saapuminen mullistaa Makkosten perheen elämän täysin. Yhtäkkiä perheen kerrostaloasunnossa majailee tiineenä oleva elefantti, leijona ja kilpikonna, ja perheenjäsenet päätyvät hautomaan vuorotellen strutsinmunia. Momon mukanaan tuoma kulttuurishokki aiheuttaa niin kiusallisia kuin hauskojakin kohtaamisia muiden ihmisten kanssa. Makkokset päätyvät melko vaarallisiinkin tilanteisiin, kuten silloin, kun Momo kerää naapuritalojen pihoista tusinan lapsia perheelle aamupalaksi.² Johdannon alun lainaus kuvaa Makkosten ensivaikutelmaa Momosta, ja siitä käy ilmi, että uusi tulokas eroaa ulkomuodoltaan varsin paljon hänet vastaanottavasta perheestä. Momon kuvauksen keskiössä on hänen erilaisuutensa niin vaatetuksensa kuin ihonväriensäkin osalta. Huomionarvoista on erityisesti se, kuinka hänessä ei silmänvalkuaisia lukuun ottamatta ole mitään valkoista. Huomion kiinnittäminen valkoisuuden puutteeseen kertoo, että valkoisuus on normaalitila, josta poikkeaminen herättää huomiota. Lopuksi huomion kiinnittää myös Momon katse, joka kohdistuu isä Makkosen pullottavaan vatsaan. Maininta herättelee lukijaa Momon merkittävimpään piirteeseen, eli ihmissyöntiin.

1950-luvun alun Suomessa vallinnut kiinnostus ei-eurooppalaisia kohtaan ilmenee ajan kulttuurisesta kuvastosta. Esimerkiksi 1951 julkaistiin Kari Mannerlan kehittämä lautapeli

¹ Schwartzkopf 1953, 15.

² Schwartzkopf 1953, 27–28.

Afrikan tähti,³ ja samana vuonna alettiin valmistamaan myös Brunbergin suukkoja, jotka vuoteen 2001 saakka tunnettiin neekerinsuukkoina.⁴ Ajan tuote on myös vuonna 2021 myynnistä vedetty *Pekka*-korttipeli, jota myytiin 1930-luvulta lähtien ja pitkään nimellä *Musta Pekka*.⁵ Kiinnostusta vieraita kulttuureita kohtaan herätteli osaltaan myös vuonna 1952 järjestetyt Helsingin olympialaiset, joissa suomalaiset kohtasivat myös ei-eurooppalaisia kisavieraita. Lehdissä kisojen uutisoinnissa korostui kisavieraiden ulkonäkö ja ”värikyys”.⁶

1.2 Alkuperäisaineisto ja tutkimuskysymys

Karl-Aage Schwartzkopfin alkuperäinen ruotsinkielinen teos *Kwawa från Afrika* ilmestyi vuonna 1952. Seuraavana vuonna teos julkaistiin Suomessa Anja Penttisen kääntämänä nimellä *Makkosten musta Momo*. Käytän tutkielman alkuperäisaineistona kirjankustantamo Gummeruksen vuonna 1953 suomeksi julkaisemaa teosta. Schwartzkopf oli tuottelias lastenkirjailija, ja hän käsitteli kirjoissaan sekä vakavia että leikkimielisiä teemoja.⁷ Kirjassa on alkuperäinen ruotsalainen kuvitus, ja vaikkei häntä mainita teoksessa nimeltä, on teoksen kuvittaja Åke Lewerth (1930–1982)⁸, joka on kuvittanut myös esimerkiksi Schwartzkopfin vuonna 1951 ilmestyneen lastenkirjan *Klass fem flyter bort*.⁹ Lewerth oli Schwartzkopfin tapaan tuottelias, ja hän on kenties tunnetuin kuvituksistaan salapoliisi Agaton Saxista kertovissa kirjoissa.¹⁰

Tässä tutkielmassa tarkastelen, miten *Makkosten musta Momo* ilmentää kulttuurista kolonialismia. Tutkin afrikkalaisstereotyyppien kautta, miten afrikkalaiset kirjassa esitetään ja miten Momon ja afrikkalaisten toiseus rakentuu kirjan tekstissä. Tutkin lisäksi teoksen kuvitusta ja sen eksotisoivaa tapaa esittää afrikkalaiset. Lisäksi pohdin, miten teoksen suomennos ilmentää aikansa länsimaalaista tietoutta Afrikasta ja afrikkalaisista, ja pohjustan tätä liittämällä teoksen aikansa Suomen laajempiin kulttuurisiin ja yhteiskunnallisiin asenteisiin. Aiheeni valintaa on ohjannut viime vuosien aktiivinen keskustelu rasismista Suomessa, mikä osoittaa, että afrikkalaisiin kohdistuneiden asenteiden historiaa on syytä

³ Alapirtti 2021, *Yle* 19.10.2021, verkkolehti.

⁴ Salokorpi 2020, *Yle* 2.3.2020, verkkolehti.

⁵ Mansikka 2018, *Helsingin Sanomat* 2.11.2018, verkkolehti.

⁶ Urponen 2010, 98.

⁷ Schwartzkopf, Karl-Aage, Libris. Verkkosivusto.

⁸ Avhumaniserande stereotyper av “afrikaner” i barnlitteraturen, Bilders Makt. Verkkosivusto.

⁹ Schwartzkopf 1964, 152.

¹⁰ Lewerth, Åke, Libris. Verkkosivusto.

tutkia. Kolonialismikaan ei ole nykymaailmaan kuulumaton ilmiö, vaan uutisissa käsitellään yhä sekä kolonialismin nykyaikaan asti ulottuvia vaikutuksia että imperialistisia sävyjä saavaa geopolitiikkaa.

Perinteisesti kolonialismi on ymmärretty toiminnaksi, jossa jotakin merentakaista aluetta, joka on saatu haltuun valloituksen tai uudisasutuksen keinoin, hallitaan, asutetaan ja hyödynnetään taloudellisesti. Kolonialismin käsite on kuitenkin laajentunut viime vuosikymmeninä, ja tarkastelun kohteeksi on otettu myös kolonialismin kulttuuriset ja ideologiset vaikutukset.¹¹ Historioitsija Raita Merivirran mukaan kulttuurisen kolonialismin käytännön ilmenemismuoto on hyväksyvä suhde kolonialismiin ja kolonialistinen sekä rodullistava diskurssi kulttuurissa, kuten ei-eurooppalaisten esittäminen koloniaalisesti eurooppalaisissa kulttuurintuotteissa, tieteissä ja koulutuksessa. Tarkemmin kyse on siis kolonialistisen tiedon, kuvastojen ja ajattelun luomisesta ja kuluttamisesta eurooppalaisissa, myös siirtomaattomien maiden kulttuureissa.¹²

Koska Suomea ei perinteisesti mielletä siirtomaavallaksi taikka entiseksi siirtomaaksi, on suomalaisten asema jälkikoloniaalisessa keskustelussa hieman erilainen. Tähän erikoisasemaan viitaten Suomea on pidetty eräänlaisena poikkeustapauksena. Kulttuurintutkija Anna Rastas ja historioitsija Leila Koivunen viittaavat tähän poikkeusajatteluun ekseptionalismina, eli ajattelutapana, jonka mukaan suomalaisilla ei ole mitään yhteyttä kolonialismiin siksi, ettei Suomi ollut siirtomaavalta.¹³ Voidaan kuitenkin väittää, että Suomi on hyötynyt entisten ja nykyisten siirtomaiden alisteisesta asemasta muun muassa ulkomaankaupassa. Kulttuurintutkijat Mikko Lehtonen ja Olli Löytty muistuttavat, että nykykuluttajat liikkuvat tahtomattaankin koloniaalisessa maailmassa, sillä jo Reilun kaupan tuotteiden olemassaolo muistuttaa siitä, kuinka suurin osa kaupasta on epäreilua.¹⁴

Kirjallisuustieteilijä Elina Arminen huomauttaa, että vaikka Pohjoismaissa on totuttu ajattelemaan kolonialismia siirtomaavaltojen ja siirtomaiden välisenä suhteena, on kolonialismilla kuitenkin laajemmalle ulottuvia vaikutuksia, eivätkä kysymykset riistäjän ja riistetyn suhteista ole aina niin selkeitä. Arminen mukaan kolonialismin monimuotoisuus (*colonial complicity*) viittaa niihin moninaiisiin ilmiöihin, joissa kolonialismi ja sen vaikutukset voivat näkyä. Koloniaalisten suhteiden monisyisyys näkyy siten, että jokin maa

¹¹ Merivirta 2024, 11.

¹² Merivirta 2024, 15.

¹³ Koivunen & Rastas 2020, 429.

¹⁴ Lehtonen & Löytty 2007, 105.

voi olla osallinen kolonialistisessa toiminnassa, vaikkei se olisikaan suoranaudessa kolonisoijan asemassa. Maa voi esimerkiksi hyötyä välillisesti siirtomaihin perustuvasta kaupasta.¹⁵ Arkeologit Magdalena Naum ja Jonas M. Nordin huomauttavat toimittamassaan artikkelisarjassa *Scandinavian Colonialism and the Rise of Modernity* (2013), että ajatusta Skandinavian koloniaalisesta ulkopuolisuudesta pitää yllä kapea käsitys kolonialismista, jonka nähdään rajautuvan käsitteenä vain kaukaisten siirtomaiden omistukseen. Naumin ja Nordinin mukaan kolonialismi on kuitenkin siirtomaaherruutta laajempi ilmiö, johon liittyy taloudellisesti hyväksikäytettäviä toimia, kuten osallistumista Atlantin kolmiokauppaan¹⁶ sekä rotuideologioiden tuottamista alistamistarkoituksessa. Ei-eurooppalaisten kohtaamisen kautta syntyi myös lähetystyö, jonka tarkoituksena oli sivistää, kouluttaa ja muuttaa näitä ”toisiksi” luokiteltuja ihmisiä.¹⁷

Länsimaiden tietoa Afrikasta voidaan kuvata keskustan tietona periferiasta, eli ”meidän” tietona ”muista”. Länsimaiden ja Afrikan välisessä valtasuhteessa Afrikka saa merkityksensä ”toisena”, eli poikkeuksena kaikesta siitä, mikä ajatellaan normaaliksi. Kun tietoa tehdään toiseuttamalla, kiinnittyy se helpommin eroihin kuin yhtäläisyyksiin.¹⁸ Historioitsija Marjo Kaartisen mukaan toiseus perustuukin aina erolle itsen ja muiden välillä. Toiseudessa ei ole kyse siitä, millainen toinen oikeasti on, vaan siitä, millainen itse on ja millainen on minun näkemykseni maailmasta.¹⁹ Kaikki toiseus ei ole kuitenkaan samanlaista, vaan toiseuden kuvauksiin sisältyy aina elementtejä tulkintaa tekevien kulttuurien ideaaleista, arvoista ja stereotyyppioista.²⁰ Toiseuden rinnalla kulkee myös eksoottisuuden käsite. Eksoottisuus on toiseuden tavoin kulttuurisesti määrittynyttä, sillä se mikä tuntuu yhdestä eksoottiselta, ei ole sitä toiselle. Eksoottisuutta voidaan kuvailla niin, että alkuperäisestä kontekstistaan irrotetuille ihmisille, esineille tai asioille annetaan merkitys liittämällä ne niille vieraaseen, mutta yleisön näkökulmasta ymmärrettävään kontekstiin.²¹ Toiseuttamista on myös stereotyyppiseksi tekeminen. Kulttuurintutkija Stuart Hall kiteyttää, että stereotyypeissä tartutaan muutamiin yksinkertaisiin, helposti muistettaviin ja ymmärrettäviin sekä laajalti tunnettuihin luonnehdintoihin jostain henkilöstä. Stereotyypeissä kaikki kyseistä henkilöä koskeva

¹⁵ Arminen 2020, 483–484.

¹⁶ Atlantin kolmiokauppa viittaa 1500-luvulla kehitettyyn kauppajärjestelmään, jossa Atlantin ylitse kuljetettiin Afrikasta Amerikkaan orjia, Amerikasta Eurooppaan raaka-aineita ja Euroopasta Afrikkaan valmistavaroita. Historia: kolmiokauppa, Tieteen termipankki 2026.

¹⁷ Naum & Nordin 2013, 4–5.

¹⁸ Löytty & Rastas 2011, 26.

¹⁹ Kaartinen 2005, 22–23.

²⁰ Turunen & Viita-aho 2020, 476.

²¹ Koivunen 2015, 9–12.

pelkistetään muutamiksi piirteiksi, liioitellaan ja yksinkertaistetaan näitä piirteitä ja ne jähmetetään ikuisesti ilman muutoksen tai kehityksen mahdollisuutta. Stereotyyppistäminen luokittelee ihmisiä normin mukaan ja konstruoi ulkopuolelle suljetut ”toisiksi”.²²

1.3 Tutkimusmenetelmä ja tutkimuskirjallisuus

Perehdyn alkuperäisaineistoon jälkikoloniaalisen tutkimusotteen ja diskurssianalyysin avulla. Jälkikoloniaalisen tutkimusotteen metodioppaana käytän historioitsija Janne Lahden artikkelia ”Jälkikoloniaalinen tutkimusote” teoksessa *Avaimia menneisyyteen* (2022).

Diskurssianalyysin pohjana käytän sosiologi Miika Pyykkösen ja historioitsija Heli Valtosen artikkelia ”Diskurssianalyttinen historiantutkimus” teoksessa *Sanat siltana menneeseen* (2022). Teoksen sanan ja kuvan yhteyden tutkimiseen hyödynnän lisäksi kirjallisuustieteilijä Mirja Niemisen kuvakirjojen tutkimukseen keskittyvää artikkelia ”Kuvakirjaa tutkimassa” teoksessa *Johdatus lastenkirjallisuuden tutkimukseen* (2022).

Janne Lahden mukaan jälkikoloniaalinen tutkimusote ei ole yhtenäinen tutkimusmenetelmä, vaan sitä voidaan kuvata enemmänkin joukkona tietynlaisia ajattelumalleja, joilla pyritään tuomaan esiin kolonisoitujen äänet ja samalla kyseenalaistamaan länsimaisen tiedon ja ajattelun rakenteita. Omaleimaista tutkimusotteelle on kantaaottavuus, johon liittyy lähteiden tarkka lähiluku, ja pyrkimys katsoa länsimaisen tiedollisuuden valtaa tuottaviin ja ylläpitäviin piilorakenteisiin.²³ Yksi jälkikoloniaalisen tutkimuksen keskeinen osa on myös diskurssitutkimus. Raita Merivirran mukaan diskurssi on käsitettävissä erilaisten maailmaa tiedettäväksi ja merkitykselliseksi tekevien kielellisten lausuntojen tai väittämien järjestelmänä. Lastenkirjallisuudessa kolonialistinen diskurssi näyttäytyy esimerkiksi rodullisten erojen ja hierarkioiden rakentamisena.²⁴ Diskurssianalyysi taas määrittellään yleisesti puhutun ja kirjoitetun kielen tutkimuksena. Diskurssianalyysi tarkastelee, miten merkityksiä tuotetaan tietyissä tilanteissa, asiayhteyksissä ja ympäristöissä.²⁵ Tarkastelen diskurssianalyysin avulla erityisesti sitä, millaisia merkityksiä *Makkosten musta Momo* tuottaa afrikkalaisista, mutta myös teoksen kielenkäytön tarkoituksia.

Koska tutkielmani käsittelee 1900-luvun puolivälissä julkaistua kirjaa, toistuu siinä muutamaan otteeseen sana ”neekeri”. Tätä sanaa aion käyttää vain viitatessani kirjaan tai

²² Hall 2005, 190–192.

²³ Lahti 2022, 180.

²⁴ Merivirta 2022, 322–323.

²⁵ Pyykkönen & Valttonen 2022, luku II, Ellibs.

muihin, tuon ajan Suomea ja suomalaisten asenteita kontekstualisoiviin teksteihin, muutoin käytän sanaan viitatessani vakiintunutta antirasistista termiä ”n-sana”. Kuten Anna Rastas artikkelissaan ”Neutraalisti rasistinen? Erään sanan politiikkaa” (2007) esittää, on n-sana syntynyt rodun diskurssissa ja siihen sisältyy edelleen näkemyksiä ihmisrotujen olemassaolosta ja eriarvoisuudesta.²⁶ Koska historiallisia tekstejä ei tule irrottaa omasta kontekstistaan, on tutkimuksessa huomioitava myös presentismin vaara, eli nykypäivän käsitteiden, arvojen ja ymmärryksen käyttäminen mittatikkuna menneisyyden lastenkirjallisuutta tulkittaessa. Presentismiä välttääkseni kontekstualisoin 1950-luvun kulttuurista ilmapiiriä Suomessa ja asetan *Makkosten mustan Momon* ajalliseen kontekstiinsa. Vakiintuneen tulkinnan mukaan rodullistavaa representaatiota käsittelevien nykypäivän teorioiden hyödyntäminen vanhojen tekstien analysoimisessa ei kuitenkaan ole anakronistista vanhojen tekstien syyttämistä rasistiseksi. Sen sijaan niiden avulla voidaan tehdä näkyväksi vanhojen tekstien taustalla vaikuttaneita kulttuurisia ideologioita sekä tekstissä esiintyviä epäjohdonmukaisuuksia, jotka paljastavat ristiriitaisuuksia ja jännitteitä.²⁷

Koska tutkin aihetta suomalaisen kulttuurisen kolonialismin näkökulmasta, keskityn tutkimuskirjallisuuden osalta erityisesti Suomea ja kolonialismia käsitteleviin tutkimuksiin. Tutkielmassa käyttämäni tutkimuskirjallisuus painottuu jälkikoloniaaliseen tutkimukseen, erityisesti afrikkalaisten esitystapaan eurooppalaisessa kirjallisuudessa ja lastenkirjallisuudessa. Olli Löytyn *Valkoinen pimeys: Afrikka kolonialistisessa kirjallisuudessa* (1997) keskittyy Afrikan ja afrikkalaisten kuvauksiin eurooppalaisessa kirjallisuudessa. Erilaisia afrikkalaisuuden stereotyyppisiä suomalaisten matkailijoiden kirjoituksissa on käsitellyt historioitsija Marjo Kaartinen teoksessaan *Neekerikammo* (2005). Kirjallisuustieteilijä Päivi Heikkilä-Halttunen käsittelee artikkelissaan ”Lasten kuvakirjojen pitkä tie tasa-arvoisiin esitystapoihin” (2013) suomalaisen lastenkirjallisuuden koloniaalista menneisyyttä. Suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden kolonialistista diskurssia on tutkinut myös Raita Merivirta muun muassa väitöskirjassaan *Kolonialismia ilman siirtomaita? Kulttuurinen kolonialismi ja ”rotu” suomalaisessa lasten- ja nuortenkirjallisuudessa ja lapsille suunnatuissa lehdissä, 1900–1960* (2024).

Lähden liikkeelle tarkastelemalla suomalaisen Afrikka-kuvan syntyä, sekä Afrikan ja afrikkalaisten kuvauksia suomalaisessa, erityisesti lapsille suunnatussa materiaalissa 1800-

²⁶ Rastas 2007, 139.

²⁷ Merivirta 2022, 317.

luvun lopusta 1900-luvulle. Seuraavaksi esittelen *Makkosten mustan Momon* juonen pääpiirteissään avainkohtien kautta. Kolmannessa luvussa tutkin, miten teos ilmentää kulttuurista kolonialismia tarkastelemalla toiseuden rakentumista afrikkalaisstereotyyppien kautta. Lopuksi analysoin kirjan kuvitusta ja sen tapoja esittää afrikkalaiset.

2 Lastenkirjojen Afrikka

2.1 Afrikka ja afrikkalaiset lastenkirjallisuudessa

Lastenkirjallisuudella on useita tehtäviä, kuten kasvattaa mielikuvitusta, herättää lukuintoa ja tukea kielen oppimista. Erityisesti vanhemman lastenkirjallisuuden tausta-ajatuksena on ollut opettavaisuus ja kasvatuksellisuus, ja kirjallisuuden kautta lapsille on voitu välittää tietoa myös muista kulttuureista. Vieraat kulttuurit ovatkin jo yli sadan vuoden ajan tuoneet seikkailua ja eksotiikkaa suomalaiseen lastenkirjallisuuteen. Päivi Heikkilä-Halttusen mukaan on perusteltua sanoa, että lastenkirjallisuutta väritti aina 1950–60-luvuille saakka kolonialistis-imperialistiseen maailmankäsitykseen pohjautuva ajatus länsimaalaisista poikkeavista ”roduista”, joiden rasistista kohtelua ei katsottu tarpeen kyseenalaistaa. Lapsille suunnattiin myös lehtiä, joiden suosittua materiaalia olivat 1900-luvun alusta lähtien matkakertomukset ja tarinat kaukaisten maiden lapsista, erityisesti kristillisissä ja lähetystyötä kuvaavissa lehdissä.²⁸ Afrikkaa koskeva tieto saapuikin Suomeen lähinnä tutkimusmatkailijoiden ja lähetystyöntekijöiden, mutta myös siirtomaahallinnon välityksellä.²⁹

Afrikka ”avautui” muulle maailmalle varsinaisesti vasta 1800-luvulla, kun tutkimusmatkailu alkoi lisääntyä.³⁰ Vaikka 1800-luvun tutkimusmatkat lisäsivät eurooppalaisten tietoisuutta Afrikasta, tuottivat ne maanosasta myös suuren määrän myyttejä.³¹ Siirtomaa-ajalla tietoa kerättiin, jotta Afrikkaa pystyttiin paremmin hallitsemaan, sivistämään ja käännyttämään kristinuskoon. Lähetystyössä tuotetulle tiedolle taas oli ominaista, että afrikkalaiset esitettiin monin tavoin eurooppalaisten vastakohtaksi ja apua tarvitsevina, johon ratkaisuksi tarjottiin kristinuskoa. Eurooppalainen tieto Afrikasta on tuottanut tiedollisen järjestyksen, jossa Afrikka on sijoitettu muita kulttuureita alemmalle kehitysasteelle.³² Se, miten Afrikkaa on kirjallisuudessa esitetty, on seurausta valinnoista ja ajan myötä tapahtuneesta merkityksellistämisestä. Valintojen taustalla on saattanut olla esimerkiksi poliittisia tarkoituksia, mutta myös sensaatiohakuisuutta.³³ Koska länsimainen tieto Afrikasta on syntynyt pääosin kolonialististen suhteiden myötä, on sitä syytä tarkastella kriittisesti.

²⁸ Heikkilä-Halttunen 2013, 32–33.

²⁹ Löytty & Rastas 2011, 24.

³⁰ Löytty & Rastas 2011, 24.

³¹ Löytty 1997, 29.

³² Löytty & Rastas 2011, 24–25.

³³ Löytty 1997, 30.

Monet suomalaiset saivat ensikosketuksen Afrikkaan lähetystyöstä kerrottujen tarinoiden myötä. Ensimmäiset suomalaiset lähetysaarnajat saapuivat Owamboon, nykyisen pohjois-Namibian alueelle heinäkuussa 1870. Suomalaisten lähetystyö kohdistuikin pääasiallisesti Owamboon, jota kutsuttiin suomalaisittain Ambomaaksi. Lähetystyön myötä suomalaisten ja namibialaisten välille syntyi erityinen suhde, mikä selittää suomalaisen Afrikka-kuvan vahvaa rakentumista juuri Namibian alueelle.³⁴ Vuosina 1900–1954 julkaistu *Lasten lähetyslehti* tarjosi nuorille lukijoilleen raportteja ja tarinoita Owambon alueen luonnosta, eläimistä ja ihmisistä sekä heidän elämästään ja tavoistaan. Useissa lehden numeroissa oli myös kysymyspalstoja, joissa lapset saivat esittää kysymyksiä liittyen elämään Owambossa.³⁵

Kenties tunnetuin lähetystiedon levittäjä 1800-luvulta 1900-luvun puoliväliin oli ruotsalaisen Lisa Sandellin sanoittama laulu ”Musta Saara”, joka kertoo kuolinvuoteellaan kristityksi kääntyvästä ja samalla valkoiseksi muuttuvasta afrikkalaistytöstä.³⁶ ”Mustan Saaran” lisäksi afrikkalaisia on seikkaillut monenlaisessa lapsille suunnatussa materiaalissa Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla. Esimerkiksi kirjailija Arvid Lydeckenin vuonna 1918 julkaisemasta *Iloiset Hottentotit* -kokoelmasta löytyy Afrikka-aiheisia satuja ja runoja, kuten lastenlaulun tunnettu ”Pepen merimatka”.³⁷ Seikkailujen areenana Afrikka on toiminut erityisesti pojille suunnatuissa seikkailukirjoissa, joista kuuluisin lienee amerikkalaisen Edgar Rice Burroughsin *Tarzan apinain kuningas* (1913).³⁸ Myös suomalaisessa oppimateriaalissa on ollut viittauksia afrikkalaisiin, esimerkiksi *Kultaisessa aapisessa* (1956) n-kirjainta on opetettu runolla ”Neekeri pesee kasvojaan, muttei valkene ollenkaan”.³⁹

Suomessa 1900-luvun alkupuolen tietokirjallisuudessa, oppimateriaalissa ja lehdissä esiintyvä n-sanan käyttö osoittaa nykyään yleisesti halventavana ja rasistisena pidettävää kolonialistista esitystapaa. Anna Rastas toteaa, että vanhoissa teksteissä n-sanaan kiinnittyä harvoin muita kuin halventavia merkityksiä. Myös 1950- ja 1960-lukujen suomalaisessa mediassa ja kulttuurituotteissa halventavat kuvaustavat olivat yleisiä.⁴⁰ *Jyväskylän Sanomissa* pohdittiin vuonna 1952 sitä, nousevatko mustat vastarintaan Etelä-Afrikassa: ”Mitään tunnusta Afrikka afrikkalaisille ei ole kohotettu – neekerit ovat kypsymättömiä siihen. Heiltä puuttuu tietoa, kokemusta, kykyä nähdä kokonaisuus, keskinäistä arvonantoa eivätkä he pysty käyttämään

³⁴ Kaartinen, Koivunen & Shiweda 2019, 7–8. Ks. Löytty & Rastas 2011, 27.

³⁵ Merivirta 2019, 152.

³⁶ Löytty & Rastas 2011, 29–30.

³⁷ Heikkilä-Halttunen 2013, 33.

³⁸ Löytty 1997, 68. Ks. Löytty & Rastas 2011, 30.

³⁹ Heikkilä-Halttunen 2013, 33.

⁴⁰ Rastas 2007, 128–129.

hyväkseen oman maapohjansa rikkauksia.”⁴¹ Nuortenlehti *Suosikissa* vuonna 1968 nuorilta muusikoilta kysyttiin ajankohtaisiin aiheisiin liittyviä kysymyksiä, joista yksi oli: ”Onko neekeri ihminen?”⁴² Tämän tapaiset kuvaukset afrikkalaisista ja tummaihoisista osoittavat aikansa koloniaalisesti värittyä ja toiseuttavaa esitystapaa.

Lasten lisääntyntä toimijuutta korostavassa kirjallisuudentutkimuksessa ”kompetentin” lapsen synty lastenkirjallisuudessa on paikannettu Pohjoismaissa 1900-luvun puoleenväliin, jolloin lapset alettiin nähdä yhä enemmän luovina sosiaalisina toimijoina kuin passiivisina kulttuurin vastaanottajina. Suomessa kasvatuksellisuuden ja valistusaatteen rooli lastenkirjallisuudessa alkoi höllentyä 1950-luvulla, jolloin yhä useampi lastenkirjailija halusi ottaa pesäeron vanhaan, valistukselliseen lastenkirjallisuuteen.⁴³ Lastenkirjoihin siirrettiin entistä enemmän tietoaineista vallitsevasta todellisuudesta ja yhteiskunnasta, ja negatiiviseksikin oletettuja tunteita herättävää kirjallisuutta alettiin pitää lapsen kehitykselle hyvänä.⁴⁴ Esimerkiksi kirjailija Astrid Lindgrenin Peppi Pitkätossu on hahmona konventioita rikkova ja itsenäinen lapsi, ja kirjan suomennos vuodelta 1946 otettiin lähtökohdaksi uudenlaiselle lapsikäsitteelle.⁴⁵ *Makkosten musta Momo* heijastelee uudenlaisen lastenkirjallisuuden piirteitä, sillä se pyrkii valistuksellisuuden sijaan vetoamaan lapsiin seikkailun kautta, eikä välttele myöskään negatiivisiksi koettuja tunteita. Momoa voidaan pitää Peppi Pitkätossun kaltaisena hahmona, sillä hän toimii itsenäisesti ja haastaa länsimaisen yhteiskunnan normeja muuttaen samalla myös Makkosten perheen elämää.

Lasten- ja nuortenkirjallisuuden julkaiseminen kehittyi Euroopassa imperialismin kiihkeimpinä vuosikymmeninä, ja myös Suomessa 1800- ja 1900-lukujen vaihde oli kirjallisen kulttuurin luomisen aikaa. Koska suomalainen lastenkirjallisuus oli vasta alkutaipaleellaan, käännetyllä lasten- ja nuortenkirjallisuudella oli suuri merkitys suomenkielisen kirjallisuuden kehittämisessä. Käännöskirjallisuuden ja syntyajankohdan vaikutteet näkyvät ajan suomalaisessa, Euroopan ulkopuolisia alueita käsittelevässä lastenkirjallisuudessa kolonialistisina diskursseina.⁴⁶ Tutkimusmatkat ja Afrikan siirtomaavallotukset synnyttivät kirjallisen muoti-ilmiön, jossa esimerkiksi seikkailukertomuksia alettiin sijoittaa eksoottisina nähtyihin ympäristöihin. Afrikkaa

⁴¹ Nouseeko musta mies taisteluun, *Jyväskylän Sanomat* 19.10.1952.

⁴² Kiehuva, hullu, mieletön maailma, *Suosikki*, 10/1968, 27.

⁴³ Jokilaakso 2022, 11–12.

⁴⁴ Heikkilä-Halttunen 2013, 34.

⁴⁵ Jokilaakso 2022, 12.

⁴⁶ Merivirta 2022, 319.

kuvaavien kirjojen suosio on vaikuttanut siten osaltaan myös Afrikkaa koskevien käsitysten leviämiseen.⁴⁷

2.2 *Makkosten mustan Momon maailma*

Jyväskylän Sanomissa vuonna 1953 *Makkosten mustaa Momoa* mainostettiin yhtenä Gummeruksen uutuuskirjoista: ”Räiskyvän hullunkurinen kertomus Makkosen perheestä, jonka elämäntyylly muuttuu kokonaan kun heille saapuu mustaihoinen Momo-tyttö suoraan Afrikan viidakoista.”⁴⁸ Lehden toisessa numerossa kirjasta taas kerrottiin: ”Ruotsista on suomennettu myös Karl-Aage Schwartzkopfin hullunkurisen hauska *Makkosten musta Momo*, jossa kerrotaan Makkosen herrasväen mustasta kotiapulaisesta ja hänen afrikkalaisista seuralaisistaan.”⁴⁹ Afrikkalaisilla seuralaisilla viitataan ilmeisesti Momon perheeseen tai hänen lemmikkeihinsä. Mainosteksteissä kiinnitetään huomiota erityisesti Momon ihonväriin.

Vuoden 1954 tammikuuisessa *Ylä-Vuoksi*-sanomalehden numerossa nimimerkki M.S. arvioi *Makkosten mustaa Momoa*:

Karl-Aage Schwarzkopfin kirja isoille ja pienille lapsille, »Makkosten musta Momo» ilmestyi perheen nuorison lahjapaketeista ja sen suomentajaksi osoittautui entinen imatralainen Anja Penttinen. Tämä houkutteli lukemaan, ja sanottava on, etten riemastuttavampaa lastenkirjaa, sillä heillehän se lähinnä lienee tarkoitettu, ole lukenut aikoihin – tämä ilman pienintäkään nurkkakuntakehua. Anja Penttinen on soveltanut kirjan tapahtumat oman maamme pääkaupunkiin ja muutenkin oivallisesti poistanut siitä kaiken »vieraan maan värin». Mutta kyllä »Momo» alkukielelläänkin on mahtanut olla mainio kirja! Kaikki mitä tapahtuu, ja paljon tosiaankin tapahtuu, on niin tuikimahdottoman hauskaa, ettei sellaista koskaan eikä missään voisi tapahtua – ja siinä juuri on kirjan viehätys. Tuskin on lukija selvinnyt edellisestä hämmästyksestään, kun hänet jo heitetään toisen eteen, harmittomimmasta hullunkurisuudesta mitä riemastuttavimpaan yllätykseen. Gummeruksen sekä Schwartzkopf – Penttisen suomalaiseen virkamiesperheeseen pimeimmästä Afrikasta tuoman neekeripalvelijan seurueineen toivoisi suurina nippuina joutuvan sellaisiin paikkoihin kuin esim, huoneenvuokralautakunnan toimistoon, mistä sitä kunnallisilla varoilla jaettaisiin kaikkein »vatsahappoisimmille» Mutta ei mitään niin hyvää, ettei jotain pahaakin: olisi tämä riemastuttava kirja ansainnut miellyttävämmän painopaperin ja myös nokkelamman kuvituksen.⁵⁰

Teos saa arvioijalta iloisen vastaanoton: Se on tehnyt lukijaan vaikutuksen huumorillaan ja hullunkurisilla juonenkäänteillään. Toisaalta hänen mukaansa teoksen lukijakunnalta

⁴⁷ Löytty & Rastas 2011, 25.

⁴⁸ Gummeruksen uusia kirjoja. *Jyväskylän Sanomat* 10.12.1953.

⁴⁹ Mauno Salojärvi, 81 kirjaa Gummeruksen 81. toimintavuoden ohjelmassa, *Jyväskylän Sanomat* 31.10.1953.

⁵⁰ M.S, Palapeliä, *Ylä-Vuoksi* 14.1.1954.

vaaditaan ”vatsahappoisuutta”, joten jotain sulateltavaa tarinassa lienee. Myöhemmin teosta on arvioinut myös Kati Reijonen, joka blogikirjoituksessaan muistelee *Makkosten mustaa Momoa* lapsuutensa lempikirjana.⁵¹ Teoksen helsinkiläiseen Makkosten perheeseen kuuluu isä ja äiti Makkonen sekä yksitoistavuotias tytär Annukka ja neljätoistavuotias poika Kari. Teos alkaa Makkosten perheen ruokapöydästä, jossa vallitsee tiivis tunnelma. Perheelle on juuri ennen päivällistä soitettu postikonttorista kertoen, että heille on saapunut elefantinhalle kirjoitettu kirje Afrikasta. Äiti Makkonen on aikaisemmin kirjoittanut Oskari-veljelleen, joka on Afrikassa elefanteja metsästävässä, että tämä voisi hankkia Makkosille afrikkalaisen kotiapulaisen.⁵² Vastauskirje saapuu, ja siinä lukee:

Kuulkaa ja hämmästykää! – Olen onnistunut hankkimaan teille kotiapulaisen! Oikein reilun afrikkalaisen kotiapulaisen, jonka nimi on Momo. Hän on musta kuin seitsemän keskiöistä hiilikellaria, mutta se ei haittaa, sillä hänellä on hieno sukutaulu. Hänen isänsä on suuri lähetyssaarnaajain popsija ja ihmissyöjien päällikkö Maiskis-Maiskis Ikuisesti Kiehuvien Patojen Laaksosta. Todellinen suursyömäripoika nuoruudessaan... -- Mutta älkää peljästykö! Momo on nykyään melkein vapautunut ihmissyöjätottumuksestaan. Sellaista tapahtuu enää vain juhlallisissa tilaisuuksissa ja niitähän voitte yrittää välttää. Muuten hän on kiltti ja avulias sekä ilmiömäisen vähään tyytyväinen varsinkin palkkaan nähden. Pitäkää hänestä hyvää huolta. Hän tulee lauantaina, marraskuun 29 päivänä Afrikan vuorokoneella. Elefanttiterveisin! Likomärkä Oskarinne.

Maininta Momon ihmissyöjätottumuksista järkyttää perhettä, joka huomaa kauhukseen Momon saapuvan jo samana päivänä, eikä hänen tuloaan täten voi enää perua. Annukka ja Kari kuitenkin toteavat: ”Tämähän on melkein liian hauskaa ollakseen totta. Ihmissyöjä talossa! Parasta olla hiljaa ja toivoa!” Seutulan lentokentälle soittaessaan isä Makkoselle selviää, että Momolla on mukanaan myös leijona.⁵³ Oskarin kirjeessä huomion kiinnittää ensinnäkin se, että hänen kuvailunsa mukaan Momo on kyllä hyvin musta, mutta se ei haittaa, koska tämän sukutaulu on niin hieno. Ajatus siitä, että mustuus ”haittaisi”, osoittaa lausunnon takana piilevän länsikeskeisen ajatuksen siitä, että valkoisuus on normaalitila. Momo poikkeaa siis jo tummalla ihonvärillään normaalitilasta, mutta Oskarin kirjeestä lähtee liikkeelle lisäksi koko teoksen kestävä kauhistelu ja vitsailu liittyen afrikkalaisten oletettuun ihmissyöntiin.

⁵¹ Reijonen 2021, blogikirjoitus.

⁵² Schwartzkopf 1953, 5–6.

⁵³ Schwartzkopf 1953, 7–9.

Pian Momo saapuukin Makkosten kotiovelle. Isä Makkonen päättää olla avaamatta ovea, mutta sille ei olekaan tarvetta, kun Momo murtaa oven keihäällään.⁵⁴ Momo saa luonnollisesti haltuunsa apulaisenhuoneen, jonka sängyn petaamisessa Kari ohjeistaa äiti Makkosta ja Annukkaa: ”Ette kai te mustaihoiselle valkeita lakanoita - - Sehän on selvä, että hänen on saatava mustat lakanat, muuten hän ei voi nukkua”. Mutta Momo ei välitä sängystä, vaan käy lattialle nukkumaan leopardintalja peitteenään. Perheelle selviää, että heidän asuntoonsa on tuloillaan vielä elefantti, joka saapuukin ennen kuin isä Makkonen ehtii nousemaan suurempaan vastarintaan. Kaupunginlähetti toteaa, että elefantti saa piakkoin poikasia, mahdollisesti jouluna. Momon kaislakorista paljastuu vielä kilpikonna ja myöhemmin myös kaksi valtavaa strutsinmunaa, jotka Momo tuo äiti Makkoselle haudottavaksi,⁵⁵ ja Makkosilla on siten koossa melkoinen eläintarha.

Seuraavana aamuna rappukäytävästä kuuluu kovaa melua, ja Momo tulee asuntoon sisään selässään säkillinen lapsia. Äiti Makkonen kääntää Momon kysymyksen kannibaalilais-suomalaisen sanakirjansa avulla: ”Haluaako herrasväki nämä tenavat aamiaiseksi pehmeiksi vai koviksi keitettyinä?” Makkoset eivät lämpene ajatukselle keitetyistä lapsista ja palauttavat heidät koteihinsa. Momo harmistuu, kun hänen vaivalla hankkimaansa saalista ei arvosteta.⁵⁶ Lastenkeruureissu on yksi niistä vaarallisista tilanteista, joita Momon vierailun aikana syntyy. Momo on kyllä taitava saalistaja, mutta suomalaisessa yhteiskunnassa tämä taito on haitaksi, ja tilanne on erityisesti säkkiin joutuneille lapsille traumaattinen. Kohtauksen absurdius ja järkyttävyyys ohitetaan kuitenkin nopeasti, mutta sen jälkeen Momolle lienee ollut selvää, etteivät hänen uudet perheenjäsenensä syö ihmislihaa.

Aikaa kuluu, ja perhe alkaa kallistua sille kannalle, että Momo lemmikkeineen on talossa tarpeen. Eläimet ovat kotiutuneet ja leijonakin on oppinut syömään puuroa. Myös Momo on oppinut paljon ja osaa jo valmistaa lihapullia, joskin hän muovailee niille silmät, nenän ja suun. Perhe on lisäksi päättänyt lähtevänsä joulupäivänä Natastunturille. Myös Makkoset ovat oppineet elämään uusien asukkaidensa kanssa, ja erityisesti isä Makkosen asenne on muuttunut. Hän on ottanut tavakseen maalata kasvoilleen sotamaalauksia ja sen sijaan, että toivottaisi vastaantulijoille hyvää päivää, on hän alkanut kajauttaa kannibaalinkielisiä sotahuutoja.⁵⁷

⁵⁴ Schwartzkopf 1953, 14.

⁵⁵ Schwartzkopf 1953, 17–21, 44–45.

⁵⁶ Schwartzkopf 1953, 27–28.

⁵⁷ Schwartzkopf 1953, 46–48.

Joulu lähestyy, ja Annukan ja Karin koulussa vietetään kuusijuhlaa. Perhe toteaa, ettei Momoa voi jättää yksin kotiin, joten he sopivat koulun rehtorin kanssa, että Momo voi istua opettajainhuoneessa kuusijuhlan ajan. Äiti Makkonen yrittää pukea Momon länsimaalaisiin vaatteisiin siinä onnistumatta, ja lopulta Momo pukee päälleen oman leopardintaljansa. Kuusijuhlan aikaan Momo ei kuitenkaan jää toimeettomaksi, vaan päätyy vaanimaan koulun ylipainoista rehtoria: ”Rehtori oli kaikkein herkullisin aamiainen, mitä hän koko elämänsä aikana oli nähnyt. Ei kuuluisimmissa kannibaaliravintoloissakaan tarjoiltu mitään hänen veroistaan”. Rehtori kuitenkin pelastuu, kun koululaisorkesteri saa Momon tanssin hurmukseen villillä boogie-woogie musiikillaan.⁵⁸

Elefanti saa poikasensa jouluaaton vastaisena yönä ja näin myös kauan odotettu joulu saapuu. Makkosten joulupostin seassa on kirje Oskari-enolta, tällä kertaa krokotiilinnahalle kirjoitettuna, jossa hän toivottaa: ”Iloista joulua, jos teitä ei ole vielä syöty. Muussa tapauksessa se on samantekevää.” Oskarin kirjettä jännittävämpi on kuitenkin Momon sukulaisten lähettämä, palmunlehdelle kirjoitettu kirje. Kirje kertoo, että Momon koko perhe eli hänen 15 veljeään ja isänsä ovat tulossa kylään toisena joulupäivänä, eli sattumoisin samana päivänä, kun Makkosten on määrä lähteä Natastunturille. Kari uskoo, että nämä ”kunniaakannibaalit” löytävät heidät kyllä ihmissyöjäin hajuaistinsa avulla, vaikka he olisivat pohjoisnavalla asti. Kirjeessä toivotellaan vielä iloista joulua, ja toivotaan, että ”joulupukki maistuu hyvältä”.⁵⁹

Joululahjaksi Momo saa Karilta ritsan, Annukalta peilin ja vanhemmilta ”pikimustan yöpuvun”. Momolta kukin perheenjäsenistä saa jousen ja nuolen, ”aidon ihmissyöjäjousikon”. Yöllä perheen jo nukkuessa eräs joulupukiksi pukeutunut mies hiipii Makkosten kotiin iltapalan toivossa. Makkosille on helppoa tulla, sillä elefantin vuoksi heillä ei ole enää seinää, saati oviaukkoa. Momo ei ole kuitenkaan vielä nukahtanut, ja uskoo ”poppamiehen” lähettäneen joulupukin hänelle lahjaksi. Hän hiipii joulupukin taakse, ja alkaa raahata tätä parrasta kiinni pitäen kohti huonettaan. Pukin parta ja naamari irtoavat, ja Momo kalpenee uskoessaan vetäneensä miehen kasvot irti, ja pukki pääsee tilannetta pakoon. Tapahtuma järkyttää Momoa niin, että hän lupaa ”ettei hän enää milloinkaan yrittäisi syödä ihmisiä”.⁶⁰ Kohtaus on merkittävä sen sisältämän symboliikan vuoksi. Momon hahmon kuvaukset ovat koko teoksen ajan painottuneet alkukantaisuuteen, sotaisuuteen ja ihmissyöntiin, mutta tässä

⁵⁸ Schwartzkopf 1953, 57–60, 64–66.

⁵⁹ Schwartzkopf 1953, 77–78, 86–87.

⁶⁰ Schwartzkopf 1953, 90–95.

hetkessä Momo kuitenkin järkyttyy. Koska teko sattuu kohdistumaan joulupukkiin ja vielä jouluyönä, voidaan sanoa kyseessä olevan melkoinen joulun ihme: Momo sattuu ”parantumaan” ihmissyöjätottumuksistaan juuri eräänä kristillisen perinteen tärkeimmistä juhlista.

Junamatkalla Natastunturille Momo pääsee hetkeksi kokeilemaan veturinkuljettajan työtä, kun oikea kuljettaja pyörtyy Momon sotahuudon vuoksi. Kerran Momo tulee pysäyttäneeksi junan myös hätäjarrulla, kun hän näkee ikkunasta jäniksen, ja hänen ”metsästäjänvaistonsa” heräävät. Makkoset pääsevät onnekaasti asemalle juuri, kun heitä ollaan heittämässä junasta ulos. Natastunturin hyytävässä 35 miinusasteen säässä palelevat erityisesti Momo ja hänen lemmikkinsä, vaikkakaan se ei ole ihme, sillä Momolla on päällään vain lahjaksi saamansa yöpuku. Koti-ikävä alkaa vaivata Momoa, joka haaveilee palmuista ja viidakkorumpujen kuminasta. Haaveilun ohessa katastrofi iskee, kun isä Makkonen huomaa strutsinmunien kadonneen heidän hotellihuoneestaan. Siivooja oli siirtänyt munat jääkaappiin, etteivät ne pilaantuisi, ja poikasten pelastamiseksi Makkoset päättävät rikkoa munat. Lopulta munista kuoriutuvatkin strutsien sijaan pingviinipoikaset, mistä äiti Makkonen syyttää jääkaappia.⁶¹

Kirjan viimeisessä luvussa Momon oma perhe saapuu Natastunturille. Momon isä haastaa isä Makkosen ”kaksintaisteluun”, koska hän haluaa viedä Momon takaisin Afrikkaan. Momo on asiassa puolueeton ja isä Makkonen toteaa joutuvansa siten pakon sanelemana hyväksymään taistelukutsun. Hänen onnekseen ”isä-kannibaali” päättää ottelutavaksi puuronsyöntikisan. Kaksintaistelu päättyy kannibaalipäällikön voittoon, jolloin alkaa surullisten jäähyväisten aika. Momo pakkaa eläimensä matkaan ja häipyä perheineen junaan. Pingviinit jäävät Makkosille, sillä Suomen ilmasto on niille suotuisampi. Lopuksi Momo vielä toivottaa Makkoset tervetulleeksi Afrikkaan keväällä.⁶²

⁶¹ Schwartzkopf 1953, 102–117.

⁶² Schwartzkopf 1953, 118–125.

3 Koloniaaliset piirteet *Makkosten mustassa Momossa*

3.1 Momon toiseus ja afrikkalaisstereotyypit

He olivat todella pelottavan näköisiä, -- sotamaalauksen peitossa kiireestä kantapähän ja isä-kannibaali oli kaikkein vaarallisimman tuntuinen.⁶³

Esitystapa, jolla afrikkalaisia *Makkosten mustassa Momossa* kuvataan, on syntynyt kolonialistisessa diskurssissa, jossa Euroopan ulkopuolisten kulttuureiden ”alemmuutta” eurooppalaiseen sivistykseen nähden on pyritty korostamaan. Mikko Lehtosen mukaan ”meidän” näkeminen sivilisoituneina edellyttää myös ”muiden” olemassaoloa, eli joidenkin toisten näkemistä barbaarisena.⁶⁴ Afrikan toiseksi tekeminen perustuukin ”todellisen” Afrikan syrjäyttämiseen, sillä toiseksi tekeminen edellyttää, ettei toisella ole omaa ääntä, ja toiseus onkin aina seurausta representaatiosta.⁶⁵ Luvun alun lainaus osoittaa, kuinka Makkokset näkevät Momon perheen: pelottavina ja vaarallisina. Vieraita ja pelottavia asioita esitetään usein stereotyyppisesti, sillä stereotyypioiden avulla tutusta poikkeava asia voidaan asettaa selkeään ja siten turvalliseen kategoriaan.⁶⁶ Kun Afrikan sisäosia ei vielä ollut tutkittu, jätettiin ne kartoissa joko tyhjäksi taikka täytettiin taruolennoilla, koska tyhjät alueet oli helppo täyttää eurooppalaisten uskomuksilla ja ennakkoluuloilla. Olli Löytty vertaa Afrikan alkuasukkaita karttojen tyhjiin alueisiin: ”He ovat ihmisiä vailla ominaisuuksia, ja heille on siten helppo antaa kulloinkin sopiviksi katsottuja merkityksiä.”⁶⁷ Afrikkaa on jo 1800-luvulta lähtien konstruoinut eurosentrinen kielioppi, joka antaa sen merkitykset ulkopuolelta, Afrikan pysyessä mykkänä.⁶⁸

Stuart Hallin mukaan rasismi liittyy itsepuolustukseen: turvallisuuden tunne halutaan varmistaa erityisesti silloin, kun siirrymme toisen alueelle, tai kun toinen tulee liian lähelle meitä. Rasistiset ja kolonialistiset tekstit voidaan nähdä näin puolustusmekanismeina toisista heräävään pelon tunteeseen. Kolonisoija, joka ajattelee itsensä rehellisenä, ahkerana, rationaalisenä ja tunteensa hallitsevana, näkee toisissa näiden piirteiden vastakohtat.⁶⁹ Kulttuurisen kolonialismin teemaan viitaten Marjo Kaartinen esittää, että vaikka Suomella ei ollutkaan omaa siirtomaata, oli suomalaisilla silti tyypillinen kolonialistinen asenne.

⁶³ Schwartzkopf 1953, 122.

⁶⁴ Lehtonen 1994, 108.

⁶⁵ Löytty 1997, 92.

⁶⁶ Löytty 1997, 31.

⁶⁷ Löytty 1994, 119.

⁶⁸ Merivirta 2022, 330.

⁶⁹ Kaartinen 2005, 38.

Kolonialistinen teksti ei esitä afrikkalaista neutraalissa valossa ja puolueettomasti ihmisenä, vaan edustamansa joukon osana ja stereotyyppinä. Erityisesti viihteessä afrikkalaisille on annettu tiettyjä rooleja, joita Hall kuvaa rotukieliopissaan. Nämä roolit yhdistyvät myös Momon hahmossa: ”orjahahmo”, joka on isäntäväkeään palvova palvelija, ”klovni”, joka on huumoria ja fyysisyyttä yhdistävä musta pellehahmo, sekä ”alkuasukas”, joka voi olla jalo ja ylpeä, mutta kuitenkin perimältään vaarallinen.⁷⁰ Roolit ovat Hallin kuvaileman stereotyyppistämisen tulosta, jossa kaikki henkilöä koskeva pelkistetään muutamiin liioiteltuihin piirteisiin.

Orjahahmon ei tarvitse aina olla orja, vaan stereotyyppillä voidaan viitata esimerkiksi mustaan piikahahmoon. Tunnettuja esimerkkejä tällaisista orjahahmoista ovat *Tuulen viemää* -elokuvan palvelijat Mammy ja Prissy.⁷¹ Momokin saapuu Suomeen toimiakseen Makkosten kotiapulaisena. Äiti Makkonen on pyytänyt veljeään hankkimaan heille ”kiltin afrikkalaisen kotiapulaisen”, sillä kotimaassa apulaisen saaminen on ”nykyisin kovin vaikeata”.⁷² Ilmaus johdattelee ajattelemaan, että afrikkalaiset ovat ehkä suomalaisia lojaalimpia palvelijoita, tai että he tyytyvät vähempään. Momon kuukausipalkka on ”yksi pikku porsas ja viisi kanaa” ja hänellä on mukanaan oma, ”afrikkalainen postisäästökirjansa”, joka kirjan sijasta onkin häkki eläimiä varten.⁷³ Vaikka teoksessa Momo näyttäytyykin enemmän Makkosten hauskana vieraana, on hänen vierailunsa perimmäinen tarkoitus kuitenkin olla heillä töissä. *Tuulen viemää* -elokuvan palvelijahahmojen tapaan pelkkä Momon läsnäolo korostaa muiden hahmojen valkoisuutta ja länsimaalaista sivistyneisyyttä.

Hall muistuttaa, että mustat sopivat hyvin klovneiksi ja naurattajiksi. Myös Suomessa tummaihoisen saattoi nousta kulttuuri-ikonin asemaan, kuten yhdysvaltalais-ranskalainen tanssija Josephine Baker 1920-luvulla. Tällöin halveksittu muuttuikin ihanaksi villeydeksi, mutta vain ahtaiden ja yleensä viihteeseen liittyvien rajojen sisällä.⁷⁴ Tummaihoisten kustannuksella pilailu oli Suomessa tyypillistä vielä 1900-luvulla, kuten voidaan huomata esimerkiksi vuonna 1960 julkaistusta *Pekka ja Pätkä neekereinä* -elokuvasta. Elokevassa käytetään niin kutsuttua ”blackface”-meikkiä, jossa valkoisten näyttelijöiden kasvot maalataan mustaksi. Historioitsijat Noora Kallioniemi ja Niina Siivikko esittävät, että kun yksi ”rotu” esiintyy toisena ja kutsuu sitä viihteeksi, paljastaa vastaanotto etnisen

⁷⁰ Kaartinen 2005, 40–41.

⁷¹ Kaartinen 2005, 40–41. Ks. Rantonen 1999, 47–48.

⁷² Schwartzkopf 1953, 6.

⁷³ Schwartzkopf 1953, 51–52.

⁷⁴ Kaartinen 2005, 93–94.

hegemonian, rotujen välisen politiikan ja vallan rakenteita. Pekka ja Pätkä -elokuva edustaa katsomisen tapaa, jonka näkökulma on valkoisen valtakulttuurin.⁷⁵ *Makkosten mustassa Momossa* koomiset elementit syntyvät Momon erilaisuudesta ja kulttuurien yhteen törmäämisestä, sekä siitä, että Momo toimii länsimaiseen kulttuuriin sopimattomalla tavalla. Afrikkalaisiin kohdistuviin stereotyyppioihin nojaaminen tekee teoksen komiikasta ihmisiä arvottavaa.

Stereotyyppiat eivät ole kuitenkaan aina kielteisiä, vaan afrikkalaiset on nähty myös muun muassa musikaalisina ja rytmittäjinä. Kaartinen näkee kuitenkin kulttuurissamme piilevän tyypillisenä ajatuksen, ettei afrikkalaisilla oikeasti ole kulttuuria, vaan heidän tanssi- ja laulutaitonsa ovat syntymälahjana saatua.⁷⁶ Rytmä on veressä myös Momolla, joka yrittäessään saalistaa koulun rehtoria joutuu hurmukseen koulun orkesterin soittamasta ”villistä boogie-woogiesta”. Musiikki vaikuttaa Momoon niin syvästi, että hän ”antautuu musiikin valtaan”, joutuu ”villiin haltioitumisen tilaan” ja alkaa tanssia ”aitoa afrikkalaista sotatanssia”.⁷⁷ Nämä ilmaukset luovat ajatusta, että vaikka Momo onkin tanssintaitoinen, taidot eivät ole harjoittelun tulosta, vaan enemmänkin hänen sisältään kumpuavaa, pysäyttämätöntä liikettä. Musiikki saa Momon niin kokonaisvaltaiseen hurmioon, ettei hän fyysisesti kykene tekemään muuta kuin tanssimaan. Kohtauksen taustalla voi nähdä ajatuksen siitä, ettei Momo pysty sivistyneen ihmisen lailla hallitsemaan itseään, vaan hän käyttäytyy kuin alkukantainen eläin.

Kaartisen mukaan ihmisistä voidaan löytää monia eläimellisiä piirteitä, joista yhtenä on ihmisen suhde ruokaan silloin, kun sen valmistaminen tai nauttiminen ylittää tai alittaa oman kulttuurimme mallit. Ahneus, joka toistuu usein suomalaisten matkailijoiden 1900-luvun alun kirjoituksissa eräänä afrikkalaisten luonteen piirteistä, on myös yksi kristillisen perinteen kuolemansynneistä.⁷⁸ Momon ahneus ja suuri ruokahalu ovat usein kirjassa vitsin keskiössä. Hän esimerkiksi kävelee unissaan ja syö perheen kaikki jouluviikunat ja -taatelit täysin tietämättömänä herkuttelustaan.⁷⁹ Kun leijona pääsee vapaaksi ja syö kokonaisen kahvilan tyhjäksi sen leivoksista, Momo alkaa itkeä ymmärrettyään, ettei hänelle riittänyt leivoksia. Hän keksii kuitenkin tavan järjestää Makkosille kakkukestit, sillä hän on nähnyt vastapäisen talon parvekkeella monta kakkua, ja onnistuu bumerangin avulla noutamaan suurimman

⁷⁵ Kallioniemi & Siivikko 2020, 46–47.

⁷⁶ Kaartinen 2005, 97.

⁷⁷ Schwartzkopf 1953, 65–66.

⁷⁸ Kaartinen 2005, 83.

⁷⁹ Schwartzkopf 1953, 22.

kakun Makkosten kahvipöytää varten.⁸⁰ Kun taas koulun kuusijuhlan jälkeen oppilaat siirtyvät luokkiin vastaanottamaan todistuksiaan, Momo sieppaa äkillisesti Annukan todistuksen ja syö sen. Tämän jälkeen muutkin oppilaat, jotka ovat saaneet huonon todistuksen, ojentavat ne Momon syötäväksi, eikä hän kieltäydy ”kunniaista”. Paperin syöminen aiheuttaa Momolle kuitenkin vatsakipuja, jota varten hän nauttii risiiniöljyä – juoden sitäkin kokonaisen litran.⁸¹

Kun perhe taas jouluna syö riisipuuroa, syö Momo sitä kilpaa isä Makkosen kanssa. Heidän kerrotaan syöneen puurosta kolme neljäsosaa muiden syödessä viimeisen neljänneksen. Momo häviää isä Makkoselle kisan vain niukasti, sillä hän syö 369 lusikallista isä Makkosen syödessä 372 lusikallista.⁸² Kun perhe matkustaa Natatunturille, on heidän käyttämässään hotellissa otettu käyttöön juoksukisa aamupalabuffettia varten, jolloin kaikilla on yhtäläinen mahdollisuus saada pöydän antimia. Ainoa, joka ei vaivaudu kyyristymään lähtökuoppiin on Momo. Kun lähtölaukaus ammutaan, huomaavat vieraat, että kaikki ruuat ovat jo menneet. Momo oli piilottanut yöpukunsa alle kuusi bumerangia, joiden avulla hän oli onnistunut lähtölaukauksen sattuessa noutamaan kaikki ruuat. Momo on kuitenkin reilu ja ”antoi isäntäväkensäkin maistaa saalistaan”, mikä viittaa, että hän tulee syöneeksi koko hotelliväelle tarkoitetun aamupalan lähestulkoon yksin.⁸³ Momon perheen saapuessa Afrikasta Natatunturille, haastaa Momon isä, ”kannibaalipäällikkö”, isä Makkosen syömään kanssaan kilpaa riisipuuroa. Kumpikin saa eteensä 20 litraa puuroa, ja isä Makkonen joutuu myöntämään tappionsa, kun ei pystykään syömään kannibaalipäällikkö Maiskis-Maiskista enempää.⁸⁴ Afrikkalaisten esittäminen ahneina on ollut länsimaisen diskurssin keino syventää erontekoa keskustan ja periferian välillä. Ahneutta on pidetty syntinä, ja toinen on haluttu esittää syntisenä, jotta lähetystyötä on paremmin voitu perustella.

Ahneuden teeman rinnalla kulkee myös absoluuttinen toiseus, eli kannibalismi. Olli Löytty korostaa kannibalismin olevan kolonialistisen diskurssin luomus, sillä kyse ei ole ilmiöstä, joka on nimetty kannibalismiksi, vaan käsitteestä, joka on saanut merkityksensä tietyssä diskurssissa. Löytty esittää, että kannibalismi tulisikin määritellä mielikuvana ihmislihan villistä nauttimisesta, jota käytettiin toistuvasti merkitsemään yhteisön rajaa muihin yhteisöihin nähden. Ihmissyönti voidaankin nähdä osana retoriikkaa, jolla kolonisaatiota ja

⁸⁰ Schwartzkopf 1953, 42–43.

⁸¹ Schwartzkopf 1953, 68–70.

⁸² Schwartzkopf 1953, 88.

⁸³ Schwartzkopf 1953, 110–111.

⁸⁴ Schwartzkopf 1953, 120–122.

lähetystyötä oikeutettiin. Kannibalismi on kulttuurimme suurimpia tabuja, ja siksi siihen vetoamalla on helppoa oikeuttaa meidän erottamisemme toisista. Länsimaissa kannibalismin herättämät pelonsekaiset tunteet on myös pyritty kesyttämään aiheesta vitsailulla.⁸⁵

Makkosten mustassa Momossa ihmissyöjäteemaan suhtaudutaan huumorilla, kun esimerkiksi Momon isä esitellään tittelillä ”suuri lähetyssaarnaajain popsija ja ihmissyöjien päällikkö Maiskis-Maiskis”.⁸⁶

Kirjassa tuodaan muutamaan otteeseen esille, kuinka ihmissyöjillä on poikkeuksellisen hyvä hajuaisti. Kun Makkoset vielä odottelevat Momoa kotiinsa, äiti Makkonen toteaa ihmissyöjien pystyvän hajuaistinsa avulla pääsemään perille useiden satojen peninkulmien päähän ja että Momo on varmasti tutustunut heidän hajuunsa nuuhkittuaan Oskarille lähetettyjä kirjeitä.⁸⁷

Kun perhe pohtii, miten Momon sukulaiset löytävät heidät Natastunturilta, toteaa Kari: ”Vaikka olisimme pohjoisnavalla, vainuavat he jälkemme. Sehän ihmissyöjissä juuri mainiota onkin.”⁸⁸ Ihmissyöjien hajuaistin kuvaus korostaa heidän kykyjään inhimillisestä poikkeavina, suorastaan eläimellisinä, kuin kuvaus kertoisi saalistajaeläimistä. Kaartinen viittaa jo Aristoteleen tekemään erotteluun ihmisten ja eläinten välillä: ”Se mikä meidät siis erottaa eläimistä, ajateltiin ja ajatellaan, on meidän järkipäisyytemme.” Kaartisen mukaan pitäessämme jotain ihmisryhmää eläimellisenä kiellämme siltä järjellisyden ja siten myös sen ihmisyyden.⁸⁹

Stereotypia afrikkalaisesta, joka on kehityksessään jonnekin apinan ja ihmisen välille jäänyt verenhimoinen ihmissyöjä on sivistyneen ihmisen negaatio, kuin tämän yöpuoli.⁹⁰

Kannibalismi alleviivasi afrikkalaisten ja eurooppalaisten vastakkaisuutta kenties enemmän kuin mikään muu, ja darvinistinen ajattelu teki Afrikasta maanosan, joka oli pysähtynyt aikaan, jolloin ihmiset olivat vielä eläimiä.⁹¹ Momoon viitataan jatkuvasti teoksessa ihmissyöjänä, ja teoksen huumorista iso osa kohdistuu niihin absurdeihin tilanteisiin, jotka tästä piirteestä seuraavat. Momon hahmon voikin katsoa kulminoituvan juuri kannibalismiin: Isä Makkosen suuren vatsan tuijottelu, lapsien kerääminen perheelle aamupalaksi, rehtorin ja

⁸⁵ Löytty 1997, 33–34.

⁸⁶ Schwartzkopf 1953, 7.

⁸⁷ Schwartzkopf 1953, 10.

⁸⁸ Schwartzkopf 1953, 87.

⁸⁹ Kaartinen 2005, 79.

⁹⁰ Löytty 1994, 119.

⁹¹ Löytty 1994, 123.

joulupukin saalistaminen ja lihapullien pyörittely ihmispäiksi ovat kaikki osa diskurssia, jossa Momosta, ja afrikkalaisista ylipäätään, muodostetaan viljejä, alkukantaisia toisia.

Kirjallisuustieteilijä Raisa Simola käsittelee artikkelissaan ”Vieras mies tuli kylään – Mämmiläläistä monikulttuurisuutta” (2007) Tarmo Koiviston *Mämmilä*-sarjakuvaa ja miten siinä käsitellään Mämmilän kylään muuttanutta maahanmuuttaja Muhammedia. Sarjakuvassa Muhammedin kansallisuutta ei mainita kertaakaan suoraan, vaan ”afrikkalaisuus” on tarkoin hänestä käytetty maantieteellinen määrittely.⁹² Samaan tapaan toimitaan myös *Makkosten mustassa Momossa*, jossa Moomon ja hänen perheeseensä viitataan koko teoksen ajan vain afrikkalaisina. Suomeen Momo saapuu Afrikan vuorokoneella, ja hänen perheensä taas Natastunturille ylimääräisellä junalla suoraan Afrikasta. Kirjaa mainostavissa teksteissä Momon kerrotaan tulevan ”suoraan Afrikan viidakoista” ja usein teoksessa viitataan myös ”pimeimpään Afrikkaan”. Momo myös puhuu ”kannibaalikieltä”. Vaikka kirjan yhtenä tarkoituksena voisi kuvitella olevan muista kulttuureista kertominen, ei kirjassa ole päätetty ottaa tilaisuutta tuoda lukijan tietoisuuteen edes yhtä Afrikan maata. Kirjassa tehdyt valinnat kaikkien afrikkalaisten yhteen niputtamisesta voidaan nähdä kuitenkin myös kirjoittajan tietämättömyytenä niistä ihmisistä, joita teoksessa on päätetty kuvata. Laajemmin kuvaustapa ilmentää sitä, että kolonialistisessa diskurssissa afrikkalaisia on pidetty yhtenäisenä joukkona: tuskin esimerkiksi suomalaiset ja italialaiset niputettaisiin yhteen samalla tavalla, vaikka he asuvatkin samassa maanosassa.

Vaikka Momo kohtaakin paljon ennakkoluuloja, teoksen suomalaiset osoittavat häntä kohtaan myös hyväksyvää asennetta ja jopa ihailua. Isä Makkonen on ennen Momon saapumista ehdoton siitä, ettei hänen taloonsa tule yhtäkään ihmissyöjää, mutta alkaa nopeasti Momon tavattuaan innostua tämän kulttuurista. Isä Makkosen asenne muuttuukin teoksen aikana radikaalisti, sillä hän alkaa jopa maalaamaan kasvojaan ja harjoittelemaan sotahuutoja. Asenteenmuutosta kuvataan teoksessa: ”Perheen oli vaikea tuntea häntä enää entisekseen. Varmaan jossakin hänen sisimmässään piili pieni ihmissyöjän itu. Harvinainen kehitys korkeassa asemassa olevalle valtion virkamiehelle.”⁹³ Isä Makkosen asenteenmuutos on merkityksellinen, sillä se osoittaa, että koloniaalisesta esitystavastaan huolimatta teos pyrkii myös viestimään, että ennakkoluuloista voi päästä yli. Teos ei kuvaa afrikkalaisia pelkässä negatiivisessa valossa, vaan Makkosten ja Momon välille syntyy myös vahva ystävyysuhde,

⁹² Simola 2007, 233.

⁹³ Schwartzkopf 1953, 31.

josta viestii muun muassa surullinen jäähyväishetki Momon palatessa Afrikkaan, jolloin Momo vielä kutsuu Makkoset vuorostaan luokseen vierailulle. Teoksen ennakkoluulojen värittäjä, mutta pohjimmiltaan hyväksyvä suhtautuminen afrikkalaisiin osoittaa, etteivät teoksen kolonialistiset piirteet ole välttämättä täysin tiedostettua toimintaa, vaan myös omassa ajassa opittuja, länsimaiseen diskurssiin kuuluneita kuvauksia, joita ei ehkä ole edes ymmärretty kyseenalaistaa.

3.2 Kirjan kuvitus ja afrikkalainen eksotiikka

Kuten suurin osa lastenkirjallisuudesta, myös *Makkosten musta Momo* on kuvakirja. Kuvakirjoissa kaksi eri esitysmuotoa, kuva ja sana, muodostuvat erottamattomaksi kokonaisuudeksi ja vaikuttavat toistensa tulkintaan, ja voivat siten myös saada merkityksiä, joita niillä ei yksinään olisi.⁹⁴ Mirja Niemisen mukaan kuvakirjassa sanallinen kuvailu on usein niukkaa, sillä lukija näkee kuvasta esitetyt kohteet. Kun sanallista kuvailua taas on, sen voidaan katsoa korostavan kyseistä piirrettä. Voidaan sanoa, että kuva tukee ja laajentaa sanoin esitettyä tai voi olla sen kanssa ristiriidassa, kun taas sana rajaa kuvan merkityksiä ja kohdistaa huomiota kuvassa. Vaikka kuvan tehtävänä on usein näyttää ja sanan kertoa, myös sanallisesti voidaan kuvailla ja kuvallisesti kertoa. Niemisen mukaan tutkijat käyttävät yleensä kirjallisuustieteilijöiden Maria Nikolajevan ja Carole Scottin hahmottelemaa mallia halutessaan kuvata monipuolisemmin kuvan ja sanan yhdistymisen tapoja. Näistä kuvakirjojen malleista *Makkosten mustassa Momossa* kuvan ja sanan suhde on symmetrinen, eli kuva ja sana kertovat pääpiirteissään saman.⁹⁵ Kirjan kuvitus tukee sanoilla kuvattua, eivätkä kuvat tuo juurikaan uutta tietoa, vaan sen sijaan visualisoivat jo kerrottua.

Makkosten mustassa Momossa pääosassa on siis sanallinen kuvailu, mutta myös kuvilla on teoksessa tärkeä rooli, sillä ne alleviivaavat afrikkalaisten ja länsimaalaisten eroja. Kirjan 125 sivusta 13 on kuvia, joista kymmenessä esiintyy Momo, yleensä Makkosten perheen ja lemmikkiensä seurassa. Vaikka tekstissä Momon ulkonäköä kuvataan melko tarkasti, voidaan kirjan kuvista havaita piirteitä, jotka eivät välity tekstistä. Momo erottuu muista pituudellaan, sillä hän on kaikkia Makkosen perheenjäseniä, kuin myös esimerkiksi koulun rehtoria, pidempi. Momon hiukset ovat pystyssä ja hänen jalkojaan, käsiään, kaulaansa ja korviaan koristavat rengasmaiset asusteet. Kun muilla kirjan hahmoilla on jalassaan joko sukat tai kengät, on Momo aina paljain jaloin. Momon ulkonäössä silmiinpistävää ovat myös hänen

⁹⁴ Nieminen 2022, 27.

⁹⁵ Nieminen 2022, 35–36.

suuret huulensa, kun taas kirjan länsimaalaisille hahmoille huulia ei ole lainkaan piirretty. Momolla on suuret, sarjakuvahahmon tapaan piirretyt silmät, kun muilla hahmoilla silmät ovat usein kiinni tai vain pienet pisteet, joskin Makkosten perheenjäsentenkin silmät ovat joskus hämmästyksestä suuret.

Olen valinnut kirjan kuvista kolme tarkempaan tarkasteluun. Ensimmäisen kuvan (liite 1.) valitsin, koska se kuvaa Momon saapumista Makkosten luokse. Kuva on näkyvillä jo ennen kuin Momon ulkonäköä kuvataan tekstissä, joten lukija pääsee sen kautta ensikertaa kohtaamaan Momon. Kuten myös tekstissä kerrotaan, on Momon hartioilla leopardintalja, päällään kaislahame ja lattialla lienee myös tekstissä kuvailtu kaislakori. Momolla on käsissään pitkä keihäs, jolla hän murtaa Makkosten oven auki. Hänen vieressään on kieltään lipova leijona. 1800-luvulta peräisin olevassa rotokuvastossa alkukantaiset afrikkalaiset merkitsivät länsimaisille ihmisille kesyttömyyttä, tunnevaltaisuutta ja väkivaltaa. Erityisesti villin kuvastoa ovat määritelleet heidän ”puutteensa”, kuten sivistyksen, estojen ja myös aineellisten tarpeiden, kuten vaatteiden puute.⁹⁶ Länsimaisen diskurssin mukaisesti Momo esiintyy kuvassa villiuden kuvaston tunnusmerkein vähäpukeisena ja aseenaan alkukantainen keihäs. Keihäs korostaa diskurssia afrikkalaisten väkivaltaisuudesta verrattuna sivistyneisiin länsimaalaisiin, sillä Momo ryhtyy heti koputtamisen sijasta tuhoamaan ovea.

Toisessa kuvassa (liite 2.) Momo tarkastelee joululahjaksi saamaansa yöpukua. Kuvassa näkyy Momon lisäksi elefantti ja koko Makkosten perhe joulunvietossa. Taustalla olevasta joulukuusesta erottaa, että kyseessä on alkuperäinen ruotsalainen kuvitus, sillä koristeena on Suomen lippujen sijaan Ruotsin lippuja. Kuvassa näkyy osa hahmojen saamista lahjoista, kuten Momon antamat jouset ja nuolet, elefantille neulottu villainen kärsänsuojus ja lattialla lojuvat hanskat sekä solmio. Kuvan keskiössä on kuitenkin Momo, joka tarkastelee hymyillen lahjaksi saamaansa mustaa yöpukua. Yöpuvun lahjoitus on symbolinen teko, jossa villi ja vaatteeton Momo pyritään vaatettamaan länsimaalaiseen näkemykseen sopivalla tavalla. Äiti Makkonen on jo aiemmin yrittänyt vaatettaa Momoa siinä onnistumatta,⁹⁷ mutta saadessaan oman vaatekerran Momo iloitsee. Osa Afrikan maissa tehdystä ”sivistämistyöstä” oli afrikkalaisten perinteisten asujen korvaaminen länsimaisella vaatetuksella. Myös suomalaiset lähetystyöntekijät vaatettivat namibialaisia, ja lähetystyöntekijöiden vaikutus näkyy nykypäivänäkin owambojen perinneasussa. Samalla paikallisten asujen kulttuuriset ja

⁹⁶ Rantonen 1999, 45–46.

⁹⁷ Schwartzkopf 1953, 60.

ritualistiset tarkoitukset pyyhkiytyivät pois.⁹⁸ Kuvassa Makkoset omaksuvat lähetyksellisen roolin, jonka tarkoituksena on auttaa Momoa mukautumaan länsimaalaiseen katseeseen sopivaksi. Kirjassa ei oteta huomioon, että Momon vaatetuksella saattaa olla kulttuurinen merkitys.

Kolmannessa kuvassa (liite 3.) kannibaalipäällikkö Maiskis-Maiskis ja isä Makkonen kilpailevat puuronsyöntikisassa. Kuvassa on myös muu Makkosten perhe, Momo ja osa Momon veljistä. Ulkonäöllisesti Momo ei eroa veljistään juuri ollenkaan, ja hahmot ovat kuin sukupuolettomia. Koko afrikkalaisperhe vaikuttaa pukeutuneen pelkkiin kaislahameisiin asusteita lukuun ottamatta, ja heidät on kuvitettu korostetun yläosattomina. Teoksessa afrikkalaiset esitetään eksotisoivasti, eli hahmoille on annettu uusi merkitys siirtämällä heidät alkuperäisestä kontekstistaan uuteen, itselleen vieraaseen kontekstiin. Länsimaalaisessa kontekstissa Momo ja tämän perhe ovat irrallisia, erilaisia ja siten pelottavia. Eksoottisuuteen on nivoutunut oletamus kohdattavan asian erilaisuudesta, ja erilaisuutta on tulkittu usein pelottavana ja jopa uhkaavana, mutta siihen on toisaalta sisältynyt myös kiehtovia ja houkuttelevia elementtejä.⁹⁹ Vaikka kirjan tekstissä kuvaillaan afrikkalaisten kohtaamisesta syntyneitä pelkotiloja, eivät nämä tunteet näy kirjan kuvituksessa. Kuviin on valittu ne hetket, jolloin pelonsekaiset tunteet on ohitettu ja väärinkäsitykset ratkottu. Kolmannen kuvan puuronsyöntiä on edeltänyt Makkosten huolestuneisuus joukosta nälkäisiä ihmisyyöjiä, mutta itse kuvassa kaikki hymyilevät ja tulevat toimeen. Kirjan kuvituksen taustalla voidaan nähdä näin myös halu osoittaa, että vaikka vieraat vaikuttavatkin pelottavalta, voidaan hyväntahtoisuudella välttää tilanteiden eskaloituminen. Eksoottisuuteen liittyvä uudelleenkontekstualisointi on nimittäin myös inhimillinen keino lähestyä tuntemattomia asioita, sillä sen avulla voidaan muodostaa alustava ymmärrys vieraasta asiasta.¹⁰⁰

Elokuvatutkija Richard Dyerin mukaan stereotyyppien uskotaan ilmaisevan yleisesti hyväksyttyä ja jaettua käsitystä sosiaalisesta ryhmästä, vaikka todellisuudessa ryhmiä koskevat käsitykset saadaan enimmäkseen juuri stereotyyppien kautta. Dyer viittaa sosiologi Orrin E. Klappin jaotteluun sosiaalisista tyypeistä ja stereotyypeistä, jossa sosiaaliset tyypit ovat ihmisiä, joiden odotetaan ja mielletään kuuluvan yhteisöön, kun taas stereotyyppit ovat niitä, jotka jäävät yhteisön ulkopuolelle. Fiktiossa sosiaalisilla tyypeillä ja stereotyypeillä on erilaisia käyttötarkoituksia, jotka näkyvät erityisesti juonessa. Vaikka sosiaaliset tyypit

⁹⁸ Iizyenda 2019, 30–33.

⁹⁹ Koivunen 2015, 9.

¹⁰⁰ Koivunen 2015, 12.

rakennetaan stereotyyppien tapaan muutamilla visuaalisilla ja verbaalisilla piirteillä, voivat sosiaaliset tyypit esiintyä lähes millaisessa roolissa tahansa, toisin kuin stereotyyppit, jotka ovat sidottuja tietynlaisiin ennalta määrättyihin rooleihin.¹⁰¹

Makkosten mustassa Momossa afrikkalaisten ja länsimaalaisten välistä erontekoa on syvennetty karikatyyrimäisellä kuvituksella, joka noudattelee menneisyydestä tuttua, stereotyyppistä toistavaa kaavaa. Stuart Hallin mukaan tummaihoisten stereotyyppistäminen oli populaareissa kuvauksissa tavallista, ja näissä yhteyksissä heidät pelkistettiin fyysisten erojen merkittäviksi. Kuvittajat ja karikatyyrien tekijät pelkistivät mustien piirteet muutamaa yksinkertaisiin ja liioiteltuihin piirteisiin, muun muassa paksuiksi huuliksi, takkuiseksi tukaksi ja leveiksi kasvoiksi.¹⁰² Pilakuva on luonteeltaan liioitteleva taidemuoto: pilapiirtäjät pyrkivät vangitsemaan kohteensa kasvoilta jonkin mielenkiintoisen vääristymän, huomaamattomimmankin, ja tekemään sen kaikille nähtäväksi.¹⁰³ Kun piirroksia tarkastellaan jälkikoloniaalisen linssin läpi, kyseenalaiseksi nousee kuitenkin se, että tummaihoisten esittäminen pilakuvien liioittelevaan tyyliin on ollut länsimaisessa kuvastossa arkipäivää. Kirjan kuvituksessa on toistettu pilakuvista tuttuja piirteitä, niin kuin voidaan huomata esimerkiksi Momon leveistä huulista.

Edellä kuvattuja sosiaalisia tyyppisiä ovat teoksessa esiintyvät länsimaalaiset, jotka on helppo erottaa toisistaan: hahmoilla on erilaiset vartalotyyppit, hiustyylit ja vaatteet. Kolmannessa kuvassa, jossa Makkokset ovat vastakkain Momon perheen kanssa, voidaan huomata, että afrikkalaisilta nämä ulkonäölliset erot puuttuvat lähes kokonaan. Momo ei erotu veljistä juuri ollenkaan, vaan perheenjäsenten ulkoinen olemus on hyvin yhtenäinen. Kuvittaessaan afrikkalaisia Lewerth on jatkanut ja siten myös osaltaan luonut stereotyyppisten kuvausten perinnettä. On sitten kyse *Makkosten mustan Momon* tekstistä tai kuvituksesta, eivät kirjassa kuvatut afrikkalaiset kuvasta todellisia afrikkalaisia, vaan niitä mielikuvia ja oletuksia, joita länsimaalaiset ovat heihin heijastaneet. Toisaalta hahmot on päätetty kuvittaa aina hymyssä suin, mikä liittyy teoksen pohjimmiltaan iloitsevaan kuvaukseen kulttuurisista kohtaamisista.

¹⁰¹ Dyer 2002, 50–51.

¹⁰² Hall 2005, 172–173.

¹⁰³ Bergson (1900) 1994, 26.

4 Lopuksi

Olen tarkastellut tässä kandidaatintutkielmassa lastenkirjaa *Makkosten musta Momo* ja sitä esitystapaa, jolla afrikkalaisia on teoksessa kuvattu. Olen tutkinut kirjassa esitettyjen afrikkalaisstereotyyppien ja eksotisoivan kuvituksen kautta, kuinka teos ilmentää kulttuurista kolonialismia. Olen tarkastellut teosta jälkikolonialisen linssin läpi, ja havainnut, että afrikkalaisten kuvaus teoksessa myötäilee aikansa kolonialistista diskurssia.

Afrikkalaisia kohtaan vallinneita asenteita 1950-luvun Suomessa on löydettävissä ajan mediasta ja kulttuurituotteista. Aatteet heijastuivat myös lastenkirjallisuuteen, mistä *Makkosten musta Momo* on oivallinen esimerkki. Käännöskirjallisuuden kautta kolonialistisia puhetapoja omaksuttiin suomalaiseen lastenkirjallisuuteen, kuten teoksesta voidaan havaita. Afrikkalaisten kuvaus nojaa kirjassa vahvasti länsimaisessa diskurssissa syntyneisiin, koloniaalista ajattelutapaa ilmentäviin stereotyyppioihin. Kirjan afrikkalaiset eivät kuvasta todellisia afrikkalaisia, vaan oletuksia, joita länsimaalaiset ovat heihin heijastaneet. Teoksesta voidaan havaita useita kolonialistisia diskursseja, jotka esittävät afrikkalaiset länsimaalaisia alempiarvoisina: heidät on esitetty ahneina, sotamielisinä alkuasukkaina ja ennen kaikkea ihmissyöjinä. Teoksen afrikkalaisilla ei ole kotimaata ja he puhuvat vain kannibaalikieltä, mikä osaltaan osoittaa tietämättömyyttä niistä ihmisistä, joita kirjassa on haluttu kuvata.

Momon vierailu Suomessa on lopulta lyhyt, sillä hän viipyy Makkosilla vain noin kuukauden. Hänen vaikutuksensa *Makkosten* perheeseen on kuitenkin suuri, mikä voidaan havaita sekä isä Makkosen asenteenmuutoksesta että surullisista jäähyväisistä. Koloniaalisesta esitystavastaan huolimatta teos pyrkii myös jonkinlaiseen kulttuurienväliseen harmoniaan, ja osa sen sanomasta onkin, että omista ennakkoluuloistaan voi päästä yli. Kolonialistinen diskurssi ei aina ole myöskään tiedostettua toimintaa, vaan se osoittaa myös omassa ajassa opittua ja kyseenalaistamatta hyväksytyä ajattelua.

Suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden kolonialistista ja rasistista menneisyyttä on tutkittu jokseenkin vähän, joten sen osalta lienee mahdollista tehdä jatkotutkimusta. *Makkosten mustaa Momoa* voi kenties tutkia vertailemalla alkuperäistä ruotsinkielistä teosta suomennokseen kulttuuristen ja käännöksellisten erojen osalta. Käännöskirjana teos on mukautettu suomalaiseen ympäristöön sopivaksi, joten se eronnee ainakin joltain osin ruotsalaisesta alkuperäisteoksesta. Teosta voisi myös tarkastella vertailemalla sitä aikansa muihin, ei-eurooppalaisia kulttuureita kuvaaviin käännöskirjoihin. Lisäksi teosta voisi tutkia

ruotsalaisen yhteiskunnan koloniaalisen menneisyyden näkökulmasta taikka Schwartzkopfin muuhun tuotantoon peilaten.

Lähteet

Alkuperäisaineisto

Schwartzkopf, Karl-Aage: *Makkosten musta Momo*. Alkuteos: *Kwawa från Afrika*, 1952.

Kuvittanut Åke Lewerth. Suom. Anja Penttinen. Gummerus, Jyväskylä 1953.

Schwartzkopf, Karl-Aage: *När jag umgicks med banditer. Min väg till barnboken: 21 Barnboks författare berättar*. Toim. Bo Strömstedt. Albert Bonniers förlag AB, Stockholm 1964.

Aikakaus- ja sanomalehdet

Jyväskylän Sanomat 1952, 1953

Suosikki 1968

Ylä-Vuoksi 1954

Tutkimuskirjallisuus

Alapirtti, Stina: Afrikan tähden loi 19-vuotias Tarzan-kirjojen fani kolonialismin kulta-aikana – miten peliin pitäisi nyt suhtautua? *Yle* 19.10.2021. Verkkolehti. <https://yle.fi/a/3-12150800> [haettu 12.3.2026].

Arminen, Elina: Seikkailu Jäämerellä: Kaarlo Hännisen Jäämeren sankari ja suomalainen kolonialismi. *Historiallinen Aikakauskirja* 118:4, 2020, 481–493.

Avhumaniserande stereotyper av “afrikaner” i barnlitteraturen. *Bilders Makt*. <https://bildersmakt.se/dehumaniserande-stereotyper-av-afrikaner-i-barnlitteraturen/> [haettu 19.2.2026].

Bergson, Henri: *Nauru. Tutkimus komiikan merkityksestä*. Alkuteos: *Le Rire. Essai sur la signification du comique*, 1900. Suom. Sanna Isto & Marko Pasanen. Loki-kirjat, Helsinki 1994.

Dyer, Richard: Stereotyyppien rooli. Richard Dyer: *Älä katso! Seksuaalisuus ja rotu viihteen kuvastossa*. Toimittanut Martti Lahti. Vastapaino, Tampere 2002, 45–56.

Hall, Stuart: *Identiteetti*. Suom. ja toim. Mikko Lehtonen & Juha Herkman. 5. painos. Vastapaino, Tampere 2005.

Heikkilä-Halttunen, Päivi: Lasten kuvakirjojen pitkä tie tasa-arvoisiin esitystapoihin. *Kaikille lapsille: Lastenkirjallisuus liikkuvassa, monikulttuurisessa maailmassa*. Toim. Anna Rastas. Tietolipas 240, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2013, 27–61.

Historia: kolmiokauppa. Tieteen termipankki 10.03.2026.

<https://www.tieteentermipankki.fi/wiki/Nimitys:kolmiokauppa> [haettu 10.3.2026].

Iizyenda, Loini: The Impact of Finnish Missionaries on Traditional Aawambo Dress.

Intertwined Histories: 150 Years of Finnish-Namibian Relations. Toim. Marjo Kaartinen, Leila Koivunen & Napandulwe Shiweda. University of Turku, Turku 2019, 29–36.

Jokisalo, Teemu: Kerrottu lapsuus: Lapsi- ja nuorisokuvausten tutkimus 2000-luvulla.

Johdatus lastenkirjallisuuden tutkimukseen. Toim. Kaisa Laaksonen.

Lastenkirjainstituutin julkaisuja 35. Tampere 2022, 7–25.

Kaartinen, Marjo: *Neekerikammo. Kirjoituksia vieraan pelosta*. 2. painos. Otava, Turun yliopisto, Turku 2005.

Kaartinen, Marjo: Koivunen, Leila & Shiweda, Napandulwe: To the Reader. *Intertwined Histories: 150 Years of Finnish-Namibian Relations*. Toim. Marjo Kaartinen, Leila Koivunen & Napandulwe Shiweda. University of Turku, Turku 2019, 7–8.

Kallioniemi, Noora & Siivikko, Niina: Anteeksipyyntöjä ja uudelleenkehystämistä: 2010-luvun keskustelu audiovisuaalisen kulttuurin saamelaisrepresentaatioista Suomessa. *Lähikuva – Audiovisuaalisen Kulttuurin Tieteellinen Julkaisu*, 33:2, 2020, 42–60. <https://doi.org/10.23994/lk.97384>.

Koivunen, Leila: *Eksotisoidut esineet ja avartuva maailma. Euroopan ulkopuoliset kulttuurit näytteillä Suomessa 1870–1910-luvuilla*. Historiallisia tutkimuksia 268. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2015.

Koivunen, Leila & Rastas, Anna: Suomalaisen historiantutkimuksen uusi käänne?:

Kolonialismikeskustelujen kotouttaminen Suomea koskevaan tutkimukseen. *Historiallinen Aikakauskirja* 118:4, 2020, 427–437.

Lahti, Janne: Jälkikoloniaalinen tutkimusote ja historia. *Avaimia menneisyyteen – Opas historiantutkimuksen menetelmiin*. Toim. Mirkka Danielsbacka, Matti O. Hannikainen & Tuomas Tepora. Gaudeamus, Helsinki 2022, 179–195.

Lehtonen, Mikko & Löytty, Olli: Suomiko toista maata? *Kolonialismin jäljet – Keskustat, periferiat ja Suomi*. Toim. Joel Kuortti, Mikko Lehtonen & Olli Löytty. Gaudeamus Helsinki University Press, Helsingin yliopisto, Helsinki 2007, 105–118.

Lehtonen, Mikko: Me muissa: Barbar unenamme. *Me ja Muut: Kulttuuri, identiteetti, toiseus*. Toim. Marjo Kylmänen. Vastapaino, Tampere 1994, 95–112.

Lewerth, Åke, Libris. Verkkosivusto.

<https://libris.kb.se/hitlist?d=libris&q=%c3%85ke%2c+Lewerth&f=simp&spell=true&hist=true&mf=&p=1> [haettu 12.3.2026].

Löytty, Olli: Niilin lähteillä – tutkimusmatka länsimaiseen Afrikka-diskurssiin. *Me ja Muut: Kulttuuri, identiteetti, toiseus*. Toim. Marjo Kylmänen. Vastapaino, Tampere 1994, 113–129.

Löytty, Olli: *Valkoinen pimeys: Afrikka kolonialistisessa kirjallisuudessa*. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 55. Gummerus, Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 1997.

Löytty, Olli & Rastas, Anna: Afrikka Suomesta katsottuna. Teoksessa *Afrikan aika. Näkökulmia Saharan eteläpuoliseen Afrikkaan*. Toim. Annika Teppo. Gaudeamus, Helsinki 2011, 23–37.

Mansikka, Ossi: Pekka-pelin päähenkilö on pikimusta, punahuulinen karikatyyri afrikkalaisesta – Joukko opiskelijoita vaatii selitystä, näin valmistaja vastasi. Helsingin Sanomat 2.11.2018. Verkkolehti. <https://www.hs.fi/nyt/art-2000005886890.html> [haettu 12.3.2026].

Merivirta, Raita: Stories from South West Africa for Young Finnish Readers. *Intertwined Histories: 150 Years of Finnish-Namibian Relations*. Toim. Marjo Kaartinen, Leila Koivunen & Napandulwe Shiweda. University of Turku, Turku 2019, 152–159.

Merivirta, Raita: Kolonialistinen diskurssi ja rodullistaminen vanhassa suomalaisessa lastenkirjallisuudessa: Metodologisia pohdintoja. *Matkaopas Lapsuuden Historian Tutkimukseen: Monitieteisiä Näkökulmia Ja Menetelmiä*. Toim. Kaisa Vehkalahti, Essi Jouhki, Sanna Lipkin, Johanna Sitomaniemi-San & Tiina Kuokkanen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2022, 315–339. <https://doi.org/10.21435/ht.288>.

Merivirta, Raita: *Kolonialismia ilman siirtomaita? Kulttuurinen kolonialismi ja ”rotu” suomalaisessa lasten- ja nuortenkirjallisuudessa ja lapsille suunnatuissa lehdissä 1900–1960*. Väitöskirja. Turun yliopisto, Turku 2024.

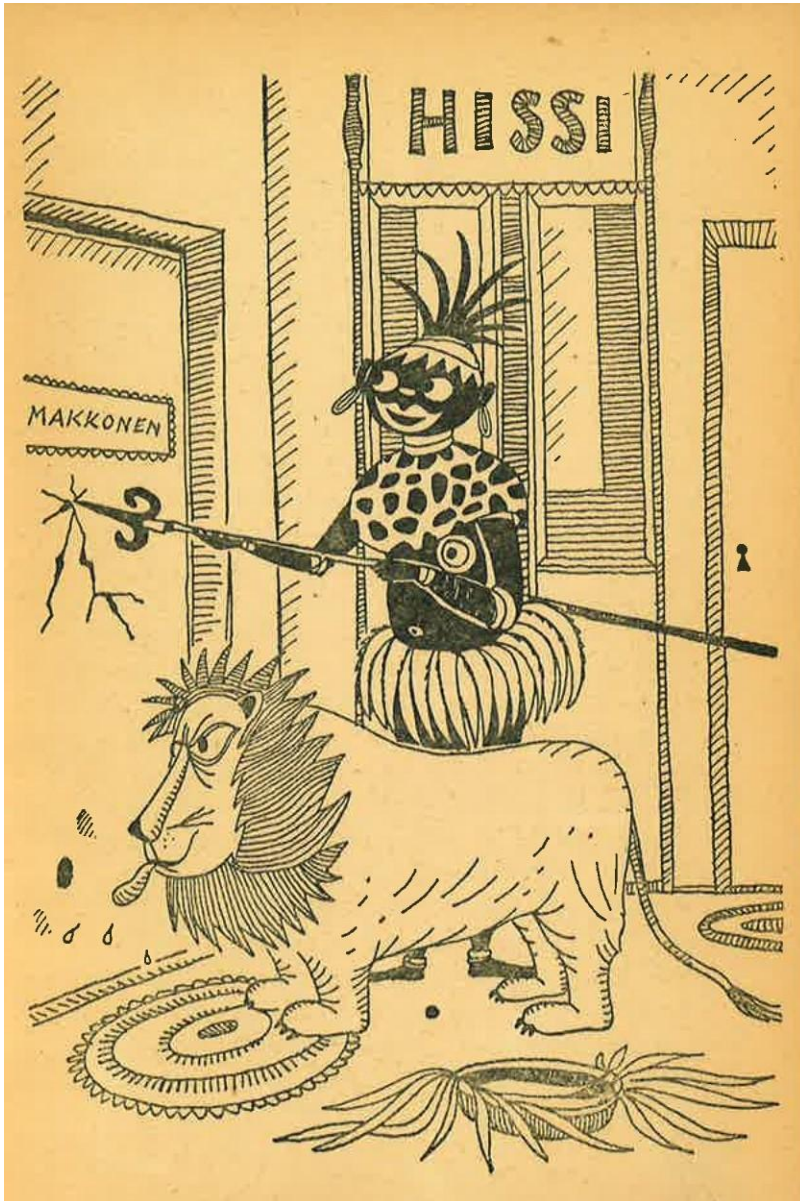
Naum, Magdalena & Nordin, Jonas M.: Introduction: Situating Scandinavian Colonialism. *Scandinavian Colonialism and the Rise of Modernity: Small Time Agents in a Global Arena*. Toim. Magdalena Naum and Jonas M. Nordin. Springer, New York 2013, 3–16.

Nieminen, Mirja: Kuvakirjaa tutkimassa. *Johdatus lastenkirjallisuuden tutkimukseen*. Toim. Kaisa Laaksonen. Lastenkirjainstituutin julkaisuja 35. Tampere 2022, 27–39.

- Pyykkönen, Miikka & Valtonen, Heli: Diskurssianalyttinen historiantutkimus. *Sanat siltana menneeseen: Kielelliset lähestymistavat historiantutkimuksessa*. Toim. Pasi Ihalainen & Heli Valtonen. Gaudeamus, Helsinki 2022, luku II, Ellibs.
- Rantonen, Eila: Länsimaisten kuvien rotunaiset. *Rotunaisia ja feminismejä*. Toim. Jaana Airaksinen & Tuula Ripatti. Vastapaino, Tampere 1999, 41–61.
- Rastas, Anna: Neutraalisti rasistinen? Erään sanan politiikkaa. *Kolonialismin jäljet – Keskustat, periferiat ja Suomi*. Toim. Joel Kuortti, Mikko Lehtonen & Olli Löytty. Gaudeamus Helsinki University Press, Helsingin yliopisto, Helsinki 2007, 119–141.
- Reijonen, Kati: Makkosten Musta Momo. *Faksit taivaasta* 14.5.2021. Blogikirjoitus. <https://katireijonen.com/makkosten-musta-momo/> [haettu 25.3.2026].
- Salokorpi, Jussi: Brunbergin suukot uuteen pakettiin – suuteleva afrikkalaispari historiaan. *Yle* 2.3.2020. Verkkolehti. <https://yle.fi/a/3-11236549> [haettu 12.3.2026].
- Schwartzkopf, Karl-Aage, *Libris*. Verkkosivusto. <https://libris.kb.se/hitlist?d=libris&q=Schwartzkopf,%20Karl-Aage> [haettu 12.3.2026].
- Simola, Raisa: Vieras mies tuli kylään – Mämmiläläistä monikulttuurisuutta. *Kolonialismin jäljet – Keskustat, periferiat ja Suomi*. Toim. Joel Kuortti, Mikko Lehtonen & Olli Löytty. Gaudeamus Helsinki University Press, Helsingin yliopisto, Helsinki 2007, 227–248.
- Turunen, Johanna & Viita-aho, Mari: Suomalaisuuden ja toiseuden rajamailla – Eksotisointi Gallen-Kallelan Museon Afrikka-kokoelman näyttelyhistoriassa. *Historiallinen Aikakauskirja* 118:4, 2020, 466–480.
- Urponen, Maija: *Ylirajaisia suhteita: Helsingin olympialaiset, Armi Kuusela ja ylikansallinen historia*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto, Helsinki 2010.

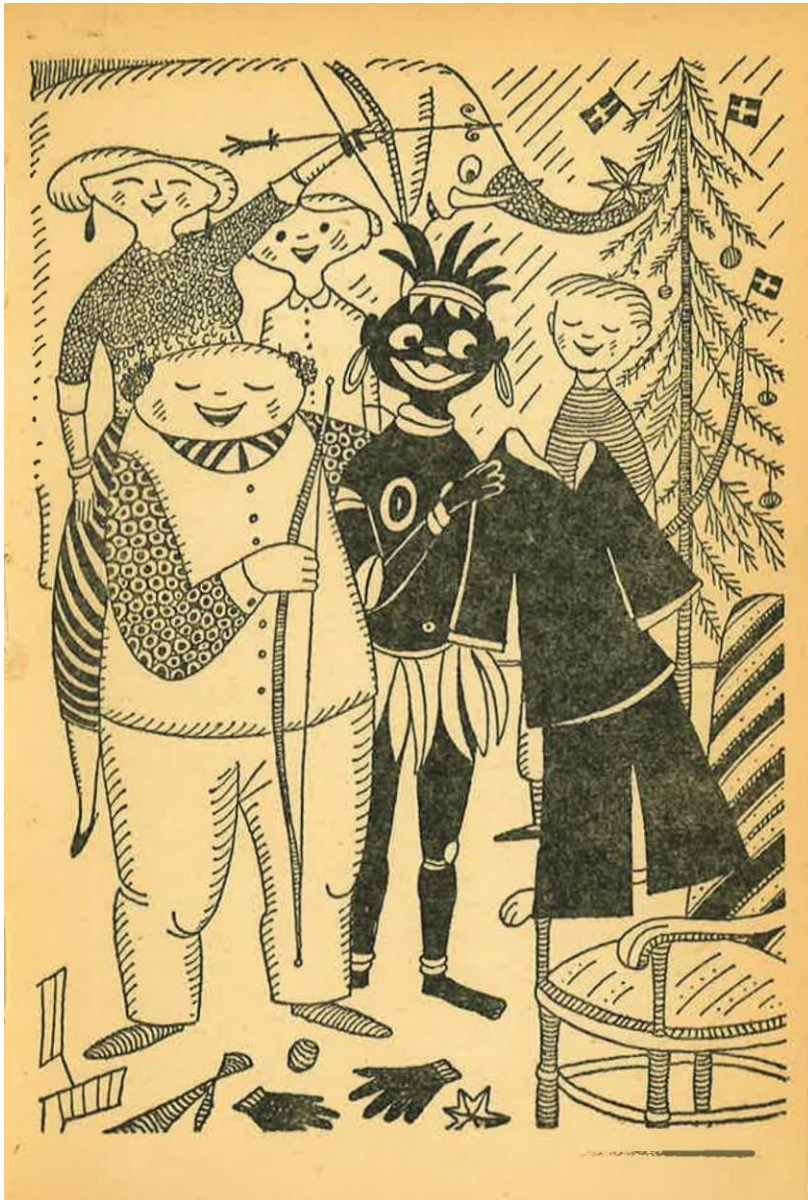
Liitteet

Liite 1.

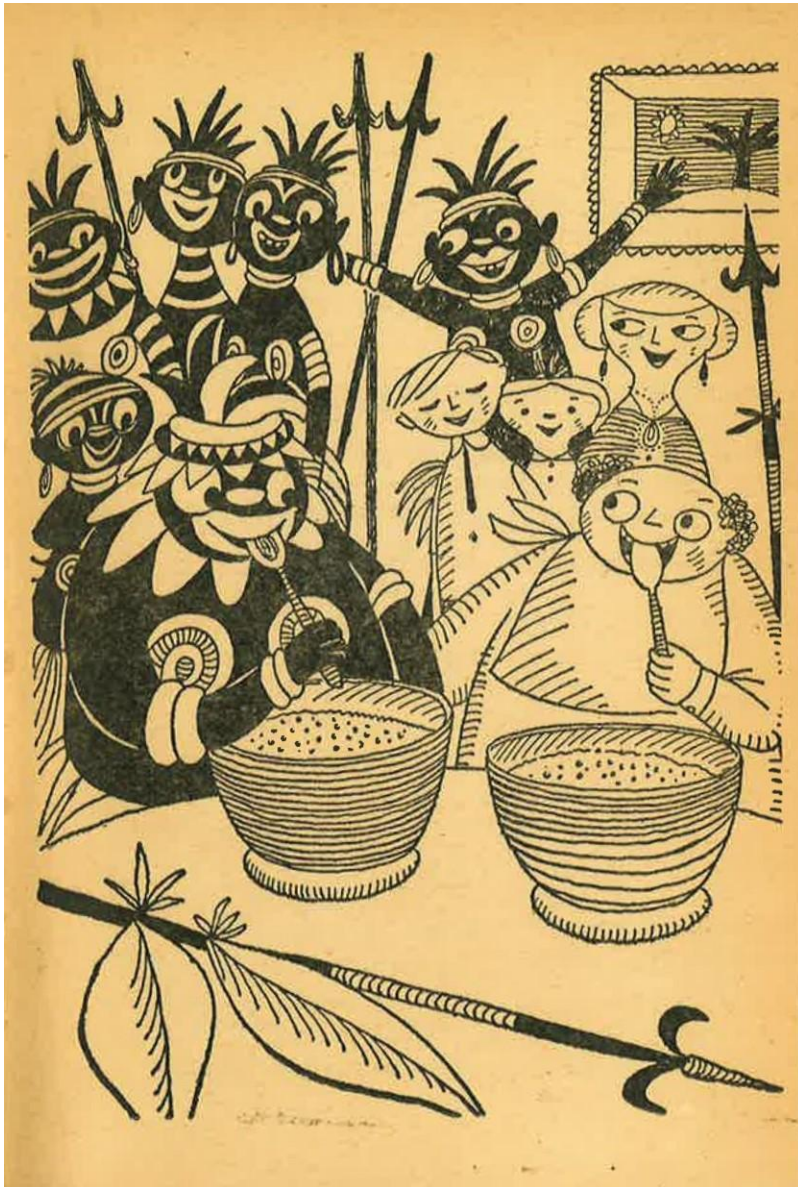
Kuva 1. Kuvittanut Åke Lewerth (1953). Kuva: Amanda Alanissi.

Liite 2.

Kuva 2. Kuvittanut Åke Lewerth (1953). Kuva: Amanda Alanissi.

Liite 3.

Kuva 3. Kuvittanut Åke Lewerth (1953). Kuva: Amanda Alanissi.